

Δημογραφική γήρανση και εκπαίδευση

Κωνσταντίνα Κολλιοπούλου

16^ο Δημοτικό Σχολείο Ηλιούπολης

Περίληψη

Σήμερα, η δημογραφική γήρανση χαρακτηρίζει όλες τις αναπτυγμένες χώρες. Η υπογεννητικότητα που έχει κάνει αισθητή την παρουσία της και στην Ελλάδα έχει ως άμεση συνέπεια τη συρρίκνωση του μαθητικού δυναμικού. Μέχρι στιγμής, η επίδραση της μείωσης των γεννήσεων είναι εντονότερη στην πρωτοβάθμια δημοτική εκπαίδευση, όπου οι μαθητές λιγοστεύουν, τα θρανία αδειάζουν, τα σχολεία κλείνουν (κυρίως στις αγροτικές περιοχές) και το αριθμητικό μέγεθος του διδακτικού προσωπικού μειώνεται.

Το εκπαιδευτικό σύστημα στην προσπάθεια να επαναπροσδιορίσει τα μελλοντικά του δήματα σε νέες βάσεις οφείλει να λάβει υπόψη του ότι, εάν η δημογραφική γήρανση είναι γεγονός δεν ισχύει το ίδιο και για την κοινωνική γήρανση. Ενόψει ενός μαθητικού πληθυσμού που συνεχώς μειώνεται, η συνεχής εκπαίδευση, επανεκπαίδευση και μετεκπαίδευση των ενηλίκων, των οποίων η αναλογία στο συνολικό πληθυσμό έτσι κι αλλιώς δαίνει αύξουσα, αποτελεί ελπιδοφόρα προοπτική. Προοπτική που αφενός μεν δύναται να αντισταθμίσει τις απώλειες του μαθητικού δυναμικού των χαμηλότερων βαθμίδων, αφετέρου δε να βελτιώσει την ποιότητα της ζωής των ενηλίκων, αυξάνοντας τις δυνατότητές τους για απόκτηση νέων γνώσεων ανεξάρτητα από την ηλικία και γενικά να δώσει νέα πνοή και μορφή σε μια κοινωνία όπου οι υπερήλικες του χθες αποτελούν τους ενήλικες του σήμερα, συμβάλλοντας στην κοινωνικοοικονομική και πολιτιστική πρόοδο.

Abstract

It is commonly believed, that the demographic trends (the decline in fertility and the extension of longevity) are responsible for many socio-economic changes in developed countries. What is at issue here is the shrinking of the school population in

Greece. It is sadly apparent that the down turn of fertility causes a remarkable decrease in the number of pupils. They are constantly becoming fewer. Until now, this tendency has been more obvious in the primary school. It affects the number of schools and the number of teachers. Gradually, it will proliferate. It will certainly affect the number of pupils in the secondary school and the number of students in the university. The Greek educational system in order to compensate for the great losses of the school population and to retrieve its lost equilibrium could resort to elderly people, whose proportion within the total population is constantly increasing. Adults could play a decisive role. Measures that could be taken to extend their education could ameliorate not only the quality of their life but generally the quality of the whole of society.

1. Εισαγωγή

Τη σημερινή εποχή βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των αναπτυγμένων χωρών είναι η δημογραφική γήρανση, η συνεχής δηλαδή αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων στον πληθυσμό. Η γήρανση του πληθυσμού, είτε οφείλεται σε πτώση της γεννητικότητας είτε σε επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης είτε σε ταυτόχρονη ύπαρξη και των δύο διαδικασιών, επηρεάζει το γενικό κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο με άμεσες επιπτώσεις στους τομείς της αγοράς εργασίας, του συνταξιοδοτικού και υγειονομικού συστήματος, της εθνικής άμυνας και ασφάλειας αλλά και της εκπαίδευσης.

Αν και οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τα ιστορικά δημογραφικά δεδομένα στην Ελλάδα εκφράζουν υποκειμενικές θέσεις που δεν έχουν τεκμηριωθεί επιστημονικά, κατά τη βυζαντινή περίοδο, αλλά ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας επικράτησε σημαντική εξασθένηση του ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος αποτελούσε πλέον μειονότητα στο χώρο που κατοικούσε.¹ Μετά την Τουρκοκρατία, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ο ελληνικός πληθυσμός διακρίθηκε από υψηλούς (αδρούς) δείκτες γεννητικότητας και θνησιμότητας.² Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών δεικτών άφησε αρκετά περι-

---

1. Για περισσότερα βλ. Α. Ανδρεάδης (1918), *Πληθυσμός και ευημερία στην Κωνσταντινούπολη το μεσαίωνα*, Μ. Χουλιαράκης (1973), *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδας 1821-1971*, τ. Α', Μέρος 1^ο, Αθήνα: ΕΚΚΕ, Β. Βαλαώρας (1980), *Ο πληθυσμός της Ελλάδας κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα*, Αθήνα: ΕΣΥΕ, Κ. Κύρης (1986), *Τουρκία και Βαλκάνια*, Αθήνα: Εστία.

2. Οι αδροί δείκτες γεννητικότητας και θνησιμότητας, οι οποίοι μετρούν τη συχνότητα των γεννήσεων (ζώντων) και θανάτων αντιστοίχως, σε έναν πληθυσμό 1.000 κατοίκων, στη διάρκεια ενός έτους, αναφέρονται από τους διάφορους ερευνητές και ως αδρά ποσοστά, ή φυσικοί δείκτες, ή ακαθάριστοι συντελεστές ή ακαθάριστα ποσοστά.

θώρια για τη φυσική αύξηση του πληθυσμού, που ήταν όμως μικρή σε απόλυτους αριθμούς, λόγω του μικρού συνολικού πληθυσμιακού μεγέθους της χώρας. Στο τέλος του 19ου αιώνα σημειώθηκε μείωση του δείκτη θνησιμότητας και κυρίως αυτού της βρεφικής θνησιμότητας, ενώ οι αρχές του 20ού αιώνα, μολονότι άρχισαν με παράλληλη μείωση του δείκτη γεννήσεων, έδωσαν μεγάλη ευκαιρία διεύρυνσης στη φυσική αύξηση του ελληνικού πληθυσμού (παρόλο που μεσολάβησε μια δεκαετής πολεμική περίοδος). Η ταυτόχρονη μείωση και των δύο δεικτών (θνησιμότητας και γεννητικότητας) δεν δημιούργησε ανησυχίες μέχρι και τη μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο, αφού ο ρυθμός μείωσής τους διατηρούσε τη μεταξύ τους απόσταση σταθερή. Στις αρχές όμως της δεκαετίας του 1960 συνεχίστηκε η μείωση του δείκτη γεννητικότητας, ανακόπηκε η πτώση του δείκτη θνησιμότητας, άρχισε να περιορίζεται η μεταξύ τους απόσταση και να εμφανίζονται τα πρώτα στάδια της δημογραφικής γήρανσης, η οποία αναδύθηκε, μετά το 1970, σε ένα από τα κύρια «κοινωνικά προβλήματα», όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες του πλανήτη μας.³

---

3. Λεπτομερείς πίνακες και διαγραμματικές απεικονίσεις της εξέλιξης των δημογραφικών δεδομένων από το 1821 και εντεύθεν διατίθενται από την ΕΣΥΕ (Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδας και Στατιστικές της Φυσικής Κίνησης του Πληθυσμού της Ελλάδας). Για αναλυτικότερες προσεγγίσεις βλ. ενδεικτικά: Γ. Σ. Σιάμπος (1973), *Δημογραφική εξέλιξη της νεωτέρας Ελλάδος 1821-1985*, Αθήνα, Γ. Σ. Σιάμπος (1985), *Μια τριακονταετία δημογραφικών εξελίξεων στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΔΗΜ, Γ. Σ. Σιάμπος (1986), *Δημογραφία*, Αθήνα: Σμπίλιας, Η. Έμκε-Πουλοπούλου (1987), *Η δημογραφική κατάσταση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, Γ. Ν. Τζιαφέτας (1990), *Το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας. Η σημερινή κατάσταση και η προοπτική εξελίξεων*, Αθήνα: ΙΑΔΗΠ, Γ. Σακέλλης (1993), *Πληθυσμός και εργατικό δυναμικό*, Αθήνα: Γαβριηλίδης, Β. Κοτζαμάνης-Λ. Μαράτου-Αλιπράντη (επιμ.) (1994), *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, Α. Α. Λιδάνης- «Νέα Σύνορα» και ειδικότερα τις αναλύσεις των: Γ. Σ. Σιάμπου, *Η δημογραφική εξέλιξη στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Γ. Ν. Τζιαφέτα – Α. Δάρα – Γ. Μακρή, *Δημογραφικές εξελίξεις στις χώρες της χερσονήσου του Αίμου. Μια πρώτη προσέγγιση*, Β. Κοτζαμάνη - Α. Franco – F. Begeot, *Οι δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας: συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες πορείες*; Επίσης βλ. Η. Le Bras (1979), *Child and family. Demographic developments in the OECD countries*, Paris: Centre for Educational Research and Innovation. Για τις πρόσφατες δημογραφικές εξελίξεις βλ. Μ. Γ. Δρεττάκης (1996), *Δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα 1961-1990*, Αθήνα: ΙΑΔΗΠ, EUROSTAT, *Δημογραφική επετηρίδα 1997*, κ.α.

Η μείωση των γεννήσεων, απόρροια τόσο της αλλαγής της κατά ηλικία διάρθρωσης του πληθυσμού⁴ όσο και της χαμηλής γονιμότητας⁵, έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του μαθητικού δυναμικού, που έκανε ήδη την εμφάνισή της στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η σημαντική μείωση του μαθητικού δυναμικού της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία φαίνεται ότι αρχίζει να επεκτείνεται και στη δευτεροβάθμια γυμνασιακή εκπαίδευση, αν και αντισταθμίζεται εν μέρει από την αύξηση της σχετικής συμμετοχής των μαθητών του ανώτερου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, έχει σαν συνέπεια τη γενικότερη μείωση του συνολικού σχολικού πληθυσμού των δύο πρώτων βαθμίδων της εκπαίδευσης.⁶ Η σχετική συμμετοχή των σπουδαστών/φοιτητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που αν και συνεχώς αυξάνεται παραμένει σε χαμηλά επίπεδα, προφανώς θα έδινε την εντύπωση ότι δεν επηρεάζεται από τη μείωση των γεννήσεων. Όμως, η συνολική μείωση του μαθητικού δυναμικού στις χαμηλότερες βαθμίδες δεν αφήνει αμέτοχη την τριτοβάθμια εκπαίδευση, διότι, σύμφωνα και με τα λόγια του Jean Thomas, «Η ανώτατη εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να παραμείνει διαφορετική από το υπόλοιπο εκπαιδευτικό σύστημα. Η ανώτατη εκπαίδευση είναι σήμερα αναπόσπαστο μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος, υπόκειται στην επίδραση των αλλαγών οι οποίες έχουν συμβεί σε χαμηλότερα επίπεδα, και επίσης,

4. Στην κατά ηλικία διάρθρωση του πληθυσμού, όπως φαίνεται και στον πίνακα 1, παρατηρείται μια συνεχής αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων. Βλ. και Γ. Σ. Σιάμπος - Γ. Ν. Τζιαφέτας - Γ. Πολύζος (1991), *Ετήσια έκθεση (1990). Για τη δημογραφική κατάσταση στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΙΑΔΗΠ, 24-8.

5. Ο δείκτης ή συντελεστής ή ποσοστό ολικής γονιμότητας, που μετράει το κατά μέσο όρο ποσοστό γονιμότητας όλων των ηλικιακών κατηγοριών μέσα σ' ένα έτος και αποτελεί το άθροισμα όλων των ειδικών κατά ηλικία δεικτών γονιμότητας, όπως φαίνεται και στον πίνακα 2, συνεχίζει να ακολουθεί πτωτική τάση. Ο δείκτης ολικής γονιμότητας, από το 1950 έως το 1980 διατηρήθηκε στις 2,3-2,2 γεννήσεις ανά γυναίκα, με μικρές διακυμάνσεις. Από το 1981 όμως και μετά παρουσιάζει σημαντική πτώση. Το 1985 έπεσε σε 1,87, ενώ το έτος 1993 έφθασε 1,34, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να κατατάσσεται μεταξύ των χωρών με το χαμηλότερο δείκτη γονιμότητας στην Ευρώπη. Επισημαίνεται ότι η μικρή ανάκαμψη που παρουσίασε το 1994 ήταν όπως φαίνεται συμπτωματική, εφόσον εξακολούθησε την πτωτική του τάση. Από έρευνα μάλιστα του ΕΚΚΕ, που διεξήχθη το 1997 με επικεφαλής την οικονομολόγο-δημογράφο Χ. Συμεωνίδου, ως συνέχεια της έρευνας γονιμότητας που είχε διεξαχθεί από το ΕΚΚΕ το 1983 στην Περιφέρεια της Πρωτεύουσας, με στόχο να μελετήσει τις αποκλίσεις μεταξύ «επιθυμητού» αριθμού παιδιών όπως είχε εκφραστεί στην έρευνα του 1983 και του συνολικού πραγματικού αριθμού γεννήσεων με βάση τα στοιχεία της έρευνας του 1997, προέκυψε ότι: α) ο αριθμός των γυναικών που απέκτησαν ως το 1997 (επιπλέον) παιδιά ήταν κατά 11% μικρότερος του αριθμού που το 1983 επιθυμούσαν (επιπλέον) παιδιά, και β) οι μισές περίπου γυναίκες που δήλωσαν ότι επιθυμούσαν ένα παιδί είχαν παραμείνει ως το 1997 σ' αυτό. Στην έρευνα αυτή έλαβαν μέρος 507 γυναίκες (30-59 ετών) από τις 1.924 γυναίκες (15-44 ετών) που αποτελούσαν το δείγμα της έρευνας του 1983. Ε. Φυντανίδου (1999), Γιατί οι Έλληνες δεν κάνουν παιδιά..., *Το Βήμα*, 12/12, 52.

6. Βλ. πίνακα 5.

ως ύψιστο σημείο του συνόλου του συστήματος, είναι αυτή που του παρέχει σε μεγάλο βαθμό μια αίσθηση κατεύθυνσης».⁷

Τα αντικειμενικά όρια που αφορούν στο μέγεθος της εργασίας αυτής δεν επιτρέπουν ευρεία ανάλυση με ενδεικτικές μελλοντικές προβολές του μαθητικού δυναμικού κάθε βαθμίδας εκπαίδευσης καθώς και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ της κατά ηλικία και φύλο συμμετοχής του στην εκπαίδευση, έτσι ώστε να προσεγγισθεί ασφαλέστερα το μέγεθος της πιθανής μελλοντικής συνολικής εξέλιξής του. Έτσι μόνο εικασίες μπορούν να διατυπωθούν.

Ως αντικείμενο της εργασίας επιλέχθηκε μόνο η πρωτοβάθμια δημοτική εκπαίδευση,⁸ διότι αποτελεί τη βαθμίδα αυτή της εκπαίδευσης που επηρεάστηκε και επηρεάζεται αμεσότερα από τη μείωση των γεννήσεων. Σκοπός της εργασίας είναι να αναλύσει το μέγεθος της επίδρασης της μείωσης των γεννήσεων στην πρωτοβάθμια δημοτική εκπαίδευση και να αντιμετωπίσει τα ερωτήματα που αφορούν στη συρρίκνωση του μαθητικού δυναμικού: το μέγεθός της, τον τρόπο κατανομής της κατά εκπαιδευτικό φορέα και κατά περιοχές, αλλά και τις επιπτώσεις της στις σχολικές μονάδες και στο διδακτικό προσωπικό. Ο ευρύτερος προσανατολισμός και η πορεία του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία σήμερα διαγράφεται πάνω σε νέες δάσεις, αποτελεί πηγή έντονων προβληματισμών για το μέλλον.

2. Παράγοντες δημογραφικής γήρανσης

2.1. Υπογεννητικότητα

Μεταπολεμικά στη χώρα μας, η εξέλιξη του ρυθμού των γεννήσεων (που ήταν και είναι φθίνουσα)⁹ επηρεάστηκε κυρίως από τους εξής παράγοντες¹⁰:

---

7. J. Thomas, Παγκόσμια προβλήματα στην εκπαίδευση: μια σύντομη αναλυτική έρευνα, UNESCO/IBE, σε E. Bruswic - R. Ochs, J. - C. Pauvert - J. Ryan (μετ. ΥΠΕΠΘ, ΟΕΕΚ) (1997), 1946, UNESCO, 50 χρόνια για την εκπαίδευση, Αθήνα: Σύγχρονες Εκδόσεις Κορυφή Α.Ε., 171.

8. Φυσικά η επιλογή της δημοτικής εκπαίδευσης έναντι της εκπαίδευσης στο νηπιαγωγείο οφείλεται στην υποχρεωτική κατά το Σύνταγμα φοίτηση σ' αυτή, αφού η φοίτηση στο νηπιαγωγείο είναι προαιρετική, αν και μπορεί να γίνεται υποχρεωτική σε περιοχές που ορίζονται με Προεδρικά Διατάγματα.

9. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, από τα στοιχεία της Eurostat, η Ελλάδα, που το 1980 κατείχε τη δεύτερη θέση στις γεννήσεις, ανάμεσα στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το 1998 βρέθηκε στην ενδέκατη. Ανάλογη ήταν και η πορεία της Ισπανίας που από την τρίτη θέση βρέθηκε στη δέκατη τρίτη. Ε. Φυντανίδου (1999), ό.π., 52.

10. Για τους παράγοντες που επηρεάζουν τη γεννητικότητα υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία. Ενδεικτικά αναφέρεται: Η. Έμκε - Πουλοπούλου (1987), ό.π., 39-59, Η. Έμκε - Πουλοπούλου (1994), *Το δημογραφικό*, Αθήνα: Έλλην, 58-70, Ν. Κυριαζή (1992), *Αναπαράγωγή του πληθυσμού*, Αθήνα: Gutenberg, 165-88, Ν. Πολύζος (1981), *Δημογραφική γήρανση*.

- Την άνοδο του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου, παράλληλα με την οικονομική αβεβαιότητα και τη διαρθρωτική ανεργία και τη γενικότερη αλλαγή αντίληψης τρόπου ζωής που συνέβαλε στην αύξηση του «κόστους» απόκτησης και ανατροφής των παιδιών, είτε αυτό είναι οικονομικό είτε κοινωνικό, π.χ. επαγγελματική καριέρα.
- Τη μεταβολή της κοινωνικής θέσης της γυναίκας, που αύξησε την εξωοικιακή απασχόλησή της, το εκπαιδευτικό της επίπεδο και την ευρύτερη συμμετοχή της στο κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι. Η απόλυτη αύξηση του γυναικείου εργατικού δυναμικού, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΕΕΔ¹¹, από το 1983 έως το 1993 ήταν γύρω στις 250.000 (αύξηση 20%), ο δε δείκτης συμμετοχής της γυναίκας στο εργατικό δυναμικό της χώρας τη δεκαετία αυτή αυξήθηκε από 39% σε 43,2%. Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας της διαμόρφωσης των δεικτών εργατικού δυναμικού θεωρείται η εκπαίδευση. Γενικά, υπάρχει τάση μείωσης του πληθυσμού των κατώτερων εκπαιδευτικών βαθμίδων και ταυτόχρονα αύξησης της σχετικής συμμετοχής του σπουδαστικού και φοιτητικού πληθυσμού της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ειδικότερα όμως, οι γυναίκες, στο σύνολο των εκπαιδευτικών κατηγοριών (από το απολυτήριο Δημοτικού έως το Μεταπτυχιακό – Διδακτορικό), εμφανίζουν αυξημένους δείκτες, με ιδιαίτερα εντυπωσιακή την αύξηση των γυναικών πτυχιούχων ΑΕΙ και ΤΕΙ.
- Την έλλειψη κοινωνικής υποδομής και πολιτικών προσαρμοσμένων στις σύγχρονες ανάγκες των ζευγαριών και ειδικότερα των γυναικών που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδιά (π.χ. δωρεογονικοί σταθμοί – υπηρεσίες φροντίδας εξαρτημένων ατόμων, οργάνωση του εργασιακού χρόνου – εφαρμογή ελαστικών πρακτικών απασχόλησης, γονική άδεια και στους δύο γονείς – δικαίωμα διακοπής της εργασίας για ορισμένο χρονικό διάστημα, κ.λπ.), που λειτουργήσε και λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγων.

Υπογεννητικότητα και γήρανση στην Ελλάδα, Αθήνα: Εξάντας, 73-85, Χ. Συμεωνίδου (1985), *Η δημογραφική κρίση στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΔΗΜ, 31-40, Χ. Συμεωνίδου (1992, 1997), *Κοινωνικο-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, τ. Α', 57-211, τ. Β', 31-167, Γ. Ν. Τζιαφέτας (1988), *Η Ελλάς γηράσκουσα*, Αθήνα: ΙΑ-ΔΗΠ, 79-84, Δ. Γ. Τσαούσης, *Κοινωνική δημογραφία*, Αθήνα: Gutenberg, 39-41, κ.α.

11. Α. Δεδουσόπουλος (1988), *Ερευνητικές και παθητικές πολιτικές αντιμετώπισης της ανεργίας: ο ρόλος του ΟΑΕΔ (1983-1993)*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Αστικής και περιφερειακής Ανάπτυξης, 63-73.

- Την εσωτερική-εξωτερική μετανάστευση και τον αυξημένο βαθμό αστικοποίησης κυρίως του ενεργού ή ώριμου ή παραγωγικού πληθυσμού,¹² που διατάραξε την ισορροπία των δύο φύλων και προκάλεσε μεταστροφή του προτύπου γονιμότητας.¹³

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, ο αδρός δείκτης γεννητικότητας¹⁴ του ελληνικού πληθυσμού, που το 1950 ήταν 20‰, το 1985 έπεσε σε 11,7‰, για να φτάσει το 1990 σε 10,1‰¹⁵, με περαιτέρω μείωση τα επόμενα χρόνια, η δε φυσική αύξησή του (γεννήσεις-θάνατοι) από 12,9‰ το 1950 έπεσε σε 0,9‰ το 1990.¹⁶

2.2. Επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης

Η ιατρική επιστήμη σημείωσε σημαντικά άλματα κατά τα μεταπολεμικά χρόνια. Έτσι εμφανίστηκε μια αξιόλογη βελτίωση στους τομείς της πρόληψης και της καταπολέμησης των ασθενειών, που είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωση της θνησιμότητας, την αύξηση δηλαδή της μέσης ηλικίας κατά το θάνατο ή αλλιώς την

---

12. Για περισσότερα βλ. Σ. Σορώκος (1985), *Κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά της μετανάστευσης*, Αθήνα: ΕΔΗΜ, 95-9, Γ. Τζιαφέτας (1985), *Προσδιοριστικοί παράγοντες της εσωτερικής μετανάστευσεως στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΔΗΜ, 100-6, Γ. Πολύζος (1988), *Δημογραφικά προδλήματα από την ανακατανομή του πληθυσμού στον ελλαδικό χώρο*, Αθήνα: ΕΔΗΜ, 162-79, Δ. Κατοχιανού (1988), *Κοινωνική και οικονομική σημασία των πληθυσμιακών ανακατατάξεων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΔΗΜ, 180-98, Μ. Αλεξανδρίδης (1987), *Ελληνική μετανάστευση: αίτια και διαχρονική εξέλιξη*, *Δημόσιος Τομέας*, 18, 62-4, κ.α.

13. Στα αίτια της μείωσης της γονιμότητας πρέπει να προσμετρηθούν: α) οι θεσμικοί και φυσιολογικοί παράγοντες (η απομάκρυνση από τα παραδοσιακά ελληνικά πρότυπα με τη χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών), β) η χαλάρωση της θρησκευτικής πίστης (η ελάττωση της επίδρασης της εκκλησίας), γ) η αντισύλληψη και οι αμβλώσεις και δ) η έλλειψη οικογενειακού προγραμματισμού.

14. Για την εξέλιξη του αδρού δείκτη γεννητικότητας και της φυσικής αύξησης του πληθυσμού, βλ. πίνακα 3.

15. Σύμφωνα με στοιχεία που δημοσιεύτηκαν σε ημερήσια εφημερίδα, η χωρική κατανομή της γεννητικότητας το 1990 ήταν: αστικές περιοχές 10,3‰, ημιαστικές περιοχές 9,5‰ και αγροτικές περιοχές 9,1‰. Β. Παπαδημητρίου (1999), *Η Ελλάδα γερνάει, μειώνεται ο πληθυσμός και ξενοκρατείται*, *Απογευματινή*, 7/11, 78-9.

16. Το 1951, το σύνολο του πληθυσμού της χώρας μας ήταν 7.632.801 κάτοικοι, η δε φυσική αύξησή του (γεννήσεις-θάνατοι) σε σχέση με το προηγούμενο έτος ανερχόταν σε 87.085 κατοίκους. Το 1995, 45 χρόνια περίπου αργότερα, το φυσικό πλεόνασμα του πληθυσμού ήταν μόνο 1.000 (γεννήσεις-θάνατοι: 101.158 – 100.158). Η αναλογία γυναικών με ένα παιδί αυξήθηκε και από 41,5% που ήταν το 1970 έφθασε 45,4% το 1987, ενώ αντίθετα η αναλογία των γυναικών με τρία παιδιά μειώθηκε το ίδιο χρονικό διάστημα από 13,9% σε 4,8%. Συνεπώς από το σύνολο των γυναικών μόνο το 0,8% αναπαράγει τον ελληνικό πληθυσμό φέρνοντας στον κόσμο περισσότερα από δύο παιδιά. Για περισσότερα βλ. Φ. Πάλλη-Πετραλιά (1997), *Η άτεκνη χώρα. Δημογραφική εξέλιξη-προοπτικές*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 22-39.

επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης, η οποία όμως συμβαδίζει με έξαρση στα επίπεδα νοσηρότητας.¹⁷ Η μείωση των δεικτών θνησιμότητας από μολυσματικές νόσους¹⁸ αλλά και η βελτίωση των κοινωνικο-οικονομικών και υγειονομικών συνθηκών είχαν επίσης ως συνέπεια τη θεαματική μείωση της παιδικής,¹⁹ βρεφικής,²⁰ περιγεννητικής²¹ και μετανεογνικής θνησιμότητας. Η μετανεογνική θνησιμότητα που παρουσίασε αναλογικά μεγαλύτερη βελτίωση, συνδέεται περισσότερο με προληπτικές αιτίες.

Αναλυτικότερα στη χώρα μας, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, ο αδρός δείκτης θνησιμότητας,²² που μέχρι το 1955 ακολουθούσε πτωτική τάση φθάνο-

---

17. Η έξαρση στα επίπεδα νοσηρότητας οφείλεται: α) στην έγκαιρη καλύτερη διάγνωση των νόσων, β) στη διαφορετική αντιμετώπιση των επεισοδίων, γ) στη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση σε ό,τι αφορά το επίπεδο υγείας του πληθυσμού και δ) στην προσωπική θεώρηση των ατόμων σχετικά με την ύπαρξη ασθενειών. Β.Κοτζαμάνης – Α.Μαράτου - Αλιπράντη (επιμ.) (1994), ό.π., 167.

18. Ειδικότερα, το χρονικό διάστημα από το 1970 έως το 1992, η θνησιμότητα από λοιμώδη νοσήματα μειώθηκε κατά 70% περίπου, ενώ αυξήθηκε η θνησιμότητα από νεοπλάσματα κατά 15,5% στους άνδρες και 8% στις γυναίκες και η θνησιμότητα από νοσήματα του κυκλοφορικού συστήματος κατά 18% και 7% αντίστοιχα στους άνδρες και τις γυναίκες. Για περισσότερα βλ. Φ.Πάλλη-Πετραλιά (1997), ό.π., 45-49.

19. Η παιδική θνησιμότητα, που μετράει τη συχνότητα θανάτων ανά 1.000 γεννήσεις ζώντων παιδιών σ' ένα έτος, από 40,07‰ που ήταν το 1960, κατέβηκε σε 17,94‰ το 1980 και σε 8,37‰ το 1992. Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι η Ελλάδα μαζί με την Πορτογαλία κατέχει ακόμα ένα από τα υψηλότερα ποσοστά παιδικής θνησιμότητας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Για περισσότερα βλ. Φ.Πάλλη-Πετραλιά (1997), ό.π., 45-59.

20. Για την πρόσφατη εξέλιξη του δείκτη ή ειδικού δείκτη, ή συντελεστή ή ποσοστού βρεφικής θνησιμότητας, που μετράει τη συχνότητα θανάτων βρεφών (δηλαδή νεογνών πριν συμπληρώσουν το πρώτο έτος ηλικίας), ανά 1.000 γεννήσεις ζώντων, στη διάρκεια ενός έτους, βλ. πίνακα 2.

21. Η περιγεννητική βρεφική θνησιμότητα, που μετράει τη συχνότητα γεννηθέντων νεκρών και θανάτων νεογνών από την 28^η εβδομάδα κύησης έως και την 1^η εβδομάδα ζωής των νεογνών μετά τον τοκετό, ανά 1.000 γεννήσεις ζώντων, σ' ένα έτος, το 1980 ήταν 20,3‰. Για την πρόσφατη εξέλιξή της, βλ. πίνακα 2.

22. Για την εξέλιξη του αδρού δείκτη θνησιμότητας, βλ. πίνακα 3. Ειδικότερα όσον αφορά τα αίτια θανάτου στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, σύμφωνα με στοιχεία που ανακοινώθηκαν στο δημογραφικό συνέδριο «Πληθυσμός και ανάπτυξη στην Ελλάδα», που πραγματοποιήσε η Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών: α) το 1980 στον ανδρικό πληθυσμό πρώτη αιτία θανάτου καταγράφηκε η ισχαιμική καρδιοπάθεια (15,82%) και δεύτερη η νόσος των εγκεφαλικών αγγείων (13,50%), ενώ στις γυναίκες οι αιτίες θανάτου ήταν ακριδώς αντίστροφες, με πρώτη αιτία τα εγκεφαλικά επεισόδια (21,76%) και δεύτερη αιτία τις παθήσεις της καρδιάς (7,50%), και β) το 1995 οι αιτίες θανάτου τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες ήταν ακριδώς οι ίδιες με αυτές του 1980, αφού πρώτη αιτία θανάτου στον ανδρικό πληθυσμό καταγράφηκε και πάλι η ισχαιμική καρδιοπάθεια (16,47%), ενώ στις γυναίκες η νόσος των εγκεφαλικών αγγείων (21,12%). Β. Λιανού (1999), Ο νέος αιώνας θα δρει την Ελλάδα υπό κατάρρευση, *Απογευματινή*, 3/1, 95.

ντας στο κατώτατο σημείο του (6,9 θάνατοι σε 1000 κατοίκους), έκτοτε ακολουθεί μια ελαφρά ανοδική πορεία, κινούμενος στα επίπεδα του συνόλου των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας²³ (το 1990 υπολογίστηκε σε 9,2‰ για την Ελλάδα και σε 10‰ για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας). Το προσδόκιμο επιβίωσης κατά τη γέννηση, που ήταν 63,4 χρόνια για τους άνδρες και 66,6 χρόνια για τις γυναίκες το 1950, σημείωσε θεαματική άνοδο και έφθασε σε 75 χρόνια για τους άνδρες και 80,3 χρόνια για τις γυναίκες το 1996.²⁴

Επισημαίνεται ότι οι παράγοντες που παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάλυση της θνησιμότητας περιλαμβάνουν την ηλικία, το φύλο, την οικογενειακή κατάσταση, τον τόπο συνήθους διαμονής, την αιτία θανάτου, το επάγγελμα, το επίπεδο εκπαίδευσης, τη διατροφή, το κλίμα, κ.λπ. Πάντως, η Μακεδονία, η Θράκη και η Περιφέρεια Πρωτεύουσας εμφανίζουν επιβαρημένο επίπεδο θνησιμότητας, ενώ οι ευνοϊκότερες συνθήκες επιβίωσης παρατηρούνται στην Κρήτη, στη Στερεά Ελλάδα και στην Εύβοια, στην Ήπειρο και στα νησιά του Αιγαίου.²⁵

3. Η εκπαίδευση σε κρίσιμη καμπή

Η εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία²⁶ του εκπαιδευτικού συστήματος, παρά τα θετικά δήματα που σημειώνονται, φαίνεται να χωλαίνει από ένα ευρύ φάσμα «αντικειμενικών» καταστάσεων, που θεωρούνται ως προβλήματα, ελλείψεις, αδυναμίες ή ανεπάρκειες. Σ' αυτές συγκαταλέγονται:²⁷

---

23. Σύμφωνα με τη Eurostat, στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1993 καταγράφηκαν 3,7 εκατομμύρια θάνατοι που αντιπροσωπεύουν ακαθάριστο ποσοστό θνησιμότητας 10‰, η παιδική θνησιμότητα μειώθηκε αισθητά από το 1960 και μετά και είναι από τις χαμηλότερες του κόσμου, ενώ το προσδόκιμο επιβίωσης είναι από τα υψηλότερα στον κόσμο και οι γυναίκες ζουν κατά μέσο όρο έξι χρόνια περισσότερο από τους άνδρες. Eurostat, *Η Ευρώπη σε αριθμούς*, 144.

24. Αναλυτικότερα για την πρόσφατη εξέλιξη του προσδόκιμου επιβίωσης κατά τη γέννηση, αλλά και μετά τα 65 χρόνια, βλ. πίνακα 4.

25. Γ. Παπαευαγγέλου - Κ. Τσίμπος (1992), *Ιατρική δημογραφία και οικογενειακός προγραμματισμός*, Αθήνα: Βήτα, 16, 64.

26. Ως λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος θεωρείται το θετικό αποτέλεσμα, ενώ ως δυσλειτουργία το αρνητικό αποτέλεσμα, που έχει η ύπαρξη ή συμπεριφορά ενός μέρους του συστήματος, πάνω στα άλλα μέρη ή σε όλο το σύστημα.

27. Ι.Ε.Πυργιωτάκης - Ι.Ν.Κανάκης (επιμ.) (1992), *Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Γρηγόρης, 17-8.

- Οι ανεπάρκειες σε φυσικούς και ανθρώπινους πόρους (π.χ. σε κατάλληλους σχολικούς χώρους, κτιριακές εγκαταστάσεις και υλικοτεχνική υποδομή, σε ικανοποιητικό αριθμό διδακτικού και βοηθητικού προσωπικού, κ.λπ.).²⁸
- Οι λιγοστές πιστώσεις για την παιδεία σε σύγκριση με άλλους τομείς της κοινωνικής πολιτικής και σε σχέση με τις ανάγκες της χώρας. Οι δημόσιες δαπάνες για την Παιδεία ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι περίπου το μισό (3,5%-4%) απ' ότι σε άλλες αναπτυγμένες ή ανάλογης ανάπτυξης χώρες (περίπου 6%).²⁹
- Τα προγράμματα σπουδών που, παρά τις βελτιώσεις που συνεχίζουν να υφίστανται, χρειάζονται περαιτέρω εναρμόνιση με τη σύγχρονη πραγματικότητα και τις αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας.³⁰

28. Οι ανεπάρκειες αυτές έχουν επισημανθεί ευρύτατα: Βλ. Κ. Χαλδαζάκης (1996), Μαθητές χωρίς καθηγητές, *Το Βήμα*, 13/10, 42, Π. Μαρίτσας (1996), Μην εγγίζετε τους τοίχους, *Ελευθεροτυπία*, 26/10, 16, Μ. Τσιμιστάκης (1996), Υπόγεια και ρετιρέ της παιδείας, *Ελευθεροτυπία*, 3/11, 66-7, Β. Νταγκουνάκη (1997), Χίλιοι και ένας κίνδυνοι στα σχολεία, *Απογευματινή*, 5/10, 63, Τ. Καραϊσκάκη (1998), Βιομηχανία πτυχίων και κονσερβοποιημένης γνώσης, *Καθημερινή*, 4/10. Επίσης, για μια συγκριτική ανάλυση των ανεπαρκειών σε φυσικούς και ανθρώπινους πόρους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση το σχολικό έτος 1991-92, βλ. Κ. Κολλιοπούλου (1998), *Η κατά νομούς συγκριτική ανάλυση των ανισοτήτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, 46-192, κ.α.

29. Στον ημερήσιο τύπο έχει επανειλημμένα επισημανθεί το πρόβλημα των χαμηλών πιστώσεων για την παιδεία σε αρκετά άρθρα. Βλ. Ν. Χασαπόπουλος (1980), Τα λιγότερα στην ΕΟΚ δαπάνη η Ελλάδα για την παιδεία και την υγεία, *Το Βήμα*, 29/8, Π. Μηλιώτης (1996), Δημόσιες δαπάνες και ποιότητα εκπαίδευσης, *Ελευθεροτυπία*, 3/5, 9, Ν. Νανούρης (1998), Ποιος πληρώνει την δωρεάν παιδεία, *Ελευθεροτυπία*, 15/12, 100-1, Κ. Κοττάκης (1999), Ουραγός της Ευρώπης το κοινωνικό κράτος της Ελλάδας, *Απογευματινή*, 28/11, 78-9, κ.α. Από πρόσφατο άρθρο φαίνεται ότι η Ελλάδα, σε σύνολο 139 χωρών, κατατάσσεται από τον ΟΗΕ, στην 105η θέση (μεταξύ Νεπάλ και Καμερούν), στις δαπάνες για την παιδεία. Κ.Καλός (1999), Στην 105η θέση η Ελλάδα, στις δαπάνες για την παιδεία, *Απογευματινή*, 24/10, 65. Παρόλα αυτά, σε συνέδριο για την ανώτατη εκπαίδευση που έγινε στο Παρίσι, η χώρα μας εμφανίστηκε στην πρώτη θέση στις δαπάνες για έρευνα στα ΑΕΙ. Α. Ζαρχοδίτου (1998), Ελληνική πρωτιά, *Ελευθεροτυπία*, 11/10, 94.

30. Για τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων μέσης εκπαίδευσης το διάστημα 1931-1973, βλ. Χ. Νούτσος (1976), *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Αθήνα: Θεμέλιο, κυρίως 148-51. Παρά την πρόοδο που έχει γίνει έκτοτε, σχετικά με το περιεχόμενο των σχολικών προγραμμάτων και την όλη οργάνωση και λειτουργία των βασικών βαθμίδων εκπαίδευσης, τα προγράμματα παραμένουν σε κάποιο βαθμό παραδοσιακά, υπέρμετρα γνωσιοκεντρικά, εξακολουθούν σε αρκετές περιπτώσεις να είναι κατάλογος διδακτέας ύλης, υπάρχουν επικαλύψεις και αντιφάσεις ανάμεσά τους, ενώ η συνοχή μεταξύ του περιεχομένου της διδασκαλίας σε διαφορετικές σχολικές βαθμίδες δεν είναι η επιθυμητή. Βλ. και Γ. Φλουρής, *Δυσαρμονία εκπαιδευτικών νόμων, σχολικού προγράμματος, διδακτικών διδλίων και διδακτικής πράξης. Μια πτυχή της κρίσης της ελληνικής εκπαίδευσης*, σε Ι.Ε. Πυργιωτάκης – Ι.Ν. Κανάκης (επιμ.) (1992), ό.π., 206-39, όπως και Γ. Φλουρής, *Δυσαρμονία*

- Η υποδάθμιση των σπουδών και το χαμηλό ποιοτικό επίπεδο στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και στη διδασκαλία.³¹
- Οι κοινωνικές και άλλου είδους εκπαιδευτικές ανισότητες.³²
- Η δυσκαμψία και ο ελιτισμός στο σύστημα επιλογής και στη δομή του σχολικού συστήματος, που συμβάλλουν στη δημιουργία στεγανών και φραγμών στη μόρφωση των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων.
- Ο αυταρχισμός και ο ασφυκτικός έλεγχος στη διοίκηση των σχολείων στις σχέσεις ανάμεσα στους διάφορους εκπαιδευτικούς φορείς, στη σχολική ατμόσφαιρα και στην παιδαγωγική πράξη, κ.ά.
- Η αναντιστοιχία μεταξύ ζήτησης και προσφοράς τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.³³ Η τοποθέτηση φοιτητών και σπουδαστών σε τμήματα που δεν αντα-

---

εκπαιδευτικών νόμων, σχολικού προγράμματος, διδακτικών βιβλίων και διδακτικής πράξης. *Μια πτυχή της κρίσης της ελληνικής εκπαίδευσης*, σε Ι.Ε. Πυργιωτάκης – Ι.Ν. Κανάκης (επιμ.) (1992), ό.π., 206-39, όπως και Γ. Φλουρής, *Αναντιστοιχία εκπαιδευτικών σκοπών, αναλυτικού προγράμματος και εκπαιδευτικών μέσων: μερικές όψεις της εκπαιδευτικής αντιφατικότητας*, σε Α. Καζαμίας – Μ. Κασσωτάκης (1995), *Η ελληνική εκπαίδευση: προοπτικές ανασυνγκρότησης και εκσυγχρονισμού*, Αθήνα: Σείριος, 328-67.

31. Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης (1996), Πού πάσχει η παιδεία, *Το Βήμα*, 6/10, 37.

32. Οι ανισότητες αυτές έχουν επισημανθεί από πολλούς μελετητές. Παρόλα αυτά, οι ανισότητες των ευκαιριών που προσφέρονται στα διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης ελληνόπουλα, θεωρείται, σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά, ότι είναι μικρότερες σε σχέση με τις ανισότητες που υπάρχουν στις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Βλ. Κ. Τσουκαλάς (1975), *Η ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα ως μηχανισμός κοινωνικής αναπαραγωγής*, *Δευκαλίων*, 13, 18-33.

33. Για μια εμπεριστατωμένη ανάλυση όλων των παιδαγωγικών, κοινωνικών, οικονομικών και ψυχολογικών επιπτώσεων του ισχύοντος συστήματος πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, βλ. Μ. Κασσωτάκης - Δ. Παπαγγελή - Βουλιουρή (1996), *Η πρόσβαση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα: Γρηγόρης. Η αναντιστοιχία αυτή, σε συνδυασμό με την ανεπαρκή προετοιμασία των μαθητών στο λύκειο για συμμετοχή στις Γενικές Εξετάσεις, έχει σαν αποτέλεσμα τη μεγάλη διόγκωση της παραπαιδείας. Βλ. σχετικά : Γ. Παππάς, Τα σχέδια για ανώτερες σπουδές των τελιοφοίτων γενικών λυκείων, στο Σ.Α.Β. (1989), *Η μετάβαση από τη δευτεροβάθμια στην τριτοβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, 12-28. Για το κόστος των φροντιστηρίων και των ιδιαίτερων μαθημάτων βλ. Χ. Κάτσικας – Γ. Καδβαδίας (1994), *Η ανισότητα στην ελληνική εκπαίδευση. Η εξέλιξη των ευκαιριών πρόσβασης στην ελληνική εκπαίδευση (1960-1994)*, Αθήνα: Gutenberg, 92 κ.α., όπως και πλήθος άρθρων στον ημερήσιο τύπο.

ποκρίνονται στις πραγματικές τους προτιμήσεις.³⁴ Η φοιτητική μετανάστευση.³⁵

Τα προβλήματα που διεκδικούν λύσεις είναι πολλά. Στην είσοδο της νέας χιλιετίας η εκπαίδευση βρίσκεται σε μια κρίσιμη καμπή, σε μια μεταβατική περίοδο όπου η μείωση του μαθητικού δυναμικού, η οποία τα τελευταία χρόνια είναι έντονα εμφανής, συνεχής και αύξουσα στην πρωτοβάθμια δημοτική εκπαίδευση, μπορεί να επηρεάσει τη γενικότερη κατεύθυνση του εκπαιδευτικού συστήματος, τροποποιώντας και επαναπροσδιορίζοντας τα μελλοντικά του δήματα.

3.1. Η υπογεννητικότητα στο κατώφλι της εκπαίδευσης

Η ανάλυση αφορά στην πρωτοβάθμια δημοτική εκπαίδευση και βασίζεται στα στατιστικά δεδομένα της Γενικής Γραμματείας της ΕΣΥΕ, Δ/σης Κοινωνικών Στατιστικών, Τμήματος Στατιστικών Παιδείας, τα οποία προέρχονται από τις Στατιστικές της Εκπαιδύσεως (ή τα στοιχεία λήξεως) των σχολικών ετών 1980-81, 1981-82 ... κ.λπ., μέχρι το σχολικό έτος 1995-96, που είναι το πλέον πρόσφατο έτος για το οποίο διατίθενται στοιχεία λήξεως.

1) Μαθητικό Δυναμικό

Στους πίνακες και τα διαγράμματα που παρατίθενται απεικονίζεται η διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού κατά διοικητικό φορέα και αστικότητα, καθώς και η ποσοστιαία μεταβολή του κατά πενταετή χρονικά διαστήματα, την περίοδο μεταξύ των σχολικών ετών 1980-81 έως 1995-96.

34. Βλ. Σ. Ράπτη (1990, 1995), Οι μισοί φοιτητές σε λάθος Τμήμα, και, Άλλο θέλουν άλλο πετυχαίνουν, *Τα Νέα*, 14/3 και 9/2 αντίστοιχα, κ.α

35. Βλ. Ι. Λαμπίρη – Δημάκη, *Το φαινόμενο της έντονης φοιτητικής κινητικότητας προς τα πανεπιστήμια του εξωτερικού και οι επιπτώσεις του στην ελληνική κοινωνία*, σε Β. Κοτσαμάνης – Λ. Μαράτου Αλιπράντη (επιμ.) (1994), ό.π., 415-23, Μ. Δουφετζόπουλος (1990) Τι σημαίνουν 23.000 Έλληνες σπουδαστές ΑΕΙ των χωρών της ΕΟΚ, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 1.871, 43-4, Π. Σουρής, Η σύνθεση της παλιννόστησης επιστημονικού δυναμικού, και Α. Καλαματιανός, Η κλιμάκωση του αριθμού των Ελλήνων φοιτητών στις χώρες του εξωτερικού, στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας – Παλιννόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού· εισαγωγικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, τ. Α' 163-7 και 131-52 αντίστοιχα, Σ. Πεσμαζόγλου (1983), *Φοιτητική μετανάστευση: Μια σύνθεση στατιστικών στοιχείων, Σύγχρονα Θέματα*, 18, 32-40, Μ. Κασσωτάκης – Δ. Παπαγγελή - Βουλιουρή (1996), ό.π., 72-4, Β. Καπετανγιάννης (1981), Οι Έλληνες φοιτητές στη Βρετανία, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, (ειδικό αφιέρωμα), 11, 30-2, Α. Δημαρόγκωνας (1996), Γιατί χρειάζεται η ιδιωτική ανώτατη εκπαίδευση, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 42-3, 78, κ.α.

Όπως προκύπτει, το μαθητικό δυναμικό της πρωτοβάθμιας δημοτικής εκπαίδευσης, κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ των σχολικών ετών 1980-81 και 1995-96, παρουσίασε τις εξής μεταβολές:

- Πρώτον, περιορίστηκε συνολικά κατά 1/4 περίπου (-24,57%). Στην ιδιωτική εκπαίδευση η μείωσή του ήταν μικρότερη (-16,38%) έναντι αυτής στη δημόσια (-25,13%), μάλιστα δε, την πενταετία ανάμεσα στα σχολικά έτη 1985-86 και 1989-90 εμφάνισε έντονα ανοδική τάση (9,80%), που υπερκαλύφθηκε όμως από την πτωτική τάση της επόμενης πενταετίας (-10,95%).³⁶ Η συνολική πτωτική του τάση ήταν έντονη, σταθερή και συνεχής κυρίως μετά το σχολικό έτος 1989-90.³⁷
- Δεύτερον, εμφάνισε μια ελαφρά ανακατανομή υπέρ της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Το σχολικό έτος 1980-81 οι μαθητές κατανέμονταν κατά 6,38% στα ιδιωτικά και κατά 93,62% στα δημόσια σχολεία, ενώ το σχολικό έτος 1995-96 η αντίστοιχη κατανομή ήταν 7,07% και 92,93%.³⁸ Η άποψη ότι τα «καλά» ιδιωτικά σχολεία υπερέχουν των δημοσίων έχει πολλούς υποστηρικτές. Τα κυριότερα επιχειρήματά τους είναι ότι:³⁹ α) ο νόμος της αγοράς επιβάλλει «ο πελάτης να μένει πάντα ευχαριστημένος, από την παροχή υπηρεσιών που πληρώνει», γι' αυτό και β) στην πλειοψηφία τους τα ιδιωτικά διαθέτουν υλικοτεχνική υποδομή ανώτερη από εκείνη των δημοσίων, ενώ γ) οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται σε αυτά (ακριδώς επειδή δεν είναι μόνιμοι), πόρρω απέχουν από τη δημοσιοϋπαλληλική νοοτροπία, δεν εφησυχάζουν και προσπαθούν για το καλύτερο, διότι μόνο έτσι θα διατηρήσουν τη θέση τους. Επειδή λοιπόν θεωρείται ότι γίνεται καλύτερη εκπαιδευτική «δουλειά», όσοι γονείς έχουν την οικονομική άνεση σπεύδουν να στείλουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικά σχολεία, ήδη από το δημοτικό.
- Τρίτον, στις αγροτικές περιοχές μειώθηκε συνολικά κατά 1/2 περίπου (-50,37%). Στην ιδιωτική εκπαίδευση η πτώση έφθασε σε υψηλότερα επίπεδα (-60,07%) από τη δημόσια (-49,94%).⁴⁰ Ούτως ή άλλως οι οικονομικοί λόγοι ωθούν τους ιδιοκτήτες των ιδιωτικών σχολείων να τα εγκαθιστούν κυρίως στην Περιφέρεια Πρωτεύουσας, αλλά και στις πρωτεύουσες των νομών και στα αστικά (εσχάτως και ημιαστικά) κέντρα με τις μεγάλες πληθυσμιακές

---

36. Βλ. πίνακα 9.

37. Βλ. πίνακα 8.

38. Τα ποσοστά αυτά προκύπτουν από τους πίνακες 6, 7 και 8.

39. Βλ. σχετικό άρθρο, Β. Φλέσσας (1998), Το πανόραμα της ιδιωτικής παιδείας, *Η Καθημερινή*, 27/9, 22.

40. Βλ. πίνακα 9.

μάζες, οι οποίες τους δίνουν μεγαλύτερη ευχέρεια προσέλκυσης μαθητών και μάλιστα μαθητών που ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα με σχετική οικονομική άνεση.⁴¹ Το σχολικό έτος 1980-81, οι μαθητές των αγροτικών περιοχών αποτελούσαν το 30% του συνόλου των μαθητών, ενώ το σχολικό έτος 1995-96 το αριθμητικό τους μέγεθος κατρακύλησε πάνω από 10 ποσοστιαίες μονάδες και έφθασε στο 19,74% του συνόλου.⁴² Στις αγροτικές περιοχές, οι οικονομικές δυσχέρειες (το χαμηλό εισόδημα) και προφανώς η έλλειψη επαρκών δυνατοτήτων απασχόλησης, αποτελούν όπως είναι γνωστό, το σημαντικότερο παράγοντα που οδηγεί σε ευρύτερη μετακίνηση⁴³ ή και εγκατάλειψη κυρίως τα άτομα αναπαραγωγικής ηλικίας, γι' αυτό και η γονιμότητα μικραίνει.⁴⁴ Στους παράγοντες εγκατάλειψης του τόπου γεννήσεως προσμετρώνται δέδαια και οι φυσικοί παράγοντες που καθιστούν δύσκολο το περιβάλλον για επιβίωση, οι κοινωνικοί παράγοντες που προσδίδουν ιδιαίτερη αξία στη φυγή ως προϋπόθεσης κοινωνικής ανόδου, οι ψυχολογικοί παράγοντες (τυχοδιωκτισμός, φιλαποδημία, μίμηση), οι προσδοκίες από τον τόπο προορισμού, η έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, κρατικής μέριμνας για τις εργαζόμενες αγρότισσες και κατάλληλης υποδομής για τα παιδιά (έλλειψη χώρων ψυχαγωγίας και άθλησης όπως οι παιδικές χαρές, τα γυμναστήρια, τα γήπεδα, κ.ά.) και πολλά άλλα. Δυστυχώς, οι μικρές κοινωνίες της υπαίθρου φαίνεται να φθίνουν χρόνο με το χρόνο και πολλά χωριά

---

41. Είναι γεγονός ότι οι τιμές στα ιδιωτικά σχολεία συνεχώς ανεβαίνουν, αφού κάθε χρόνο οι αυξήσεις φθάνουν έως και 15%, παρά τις διαμαρτυρίες των γονέων. Σήμερα σε ένα θεωρούμενο φθηνό ιδιωτικό σχολείο η τιμή εκκίνησης για τους μαθητές του δημοτικού είναι γύρω στις 750.000 δρχ. Οι τιμές των διδάκτρων των θεωρούμενων ακριδών ιδιωτικών ξεκινούν από 1,5 εκ. δρχ. για τις τάξεις του δημοτικού (1,7 εκ. δρχ. για γυμνάσιο και λύκειο) και καταλήγουν στα 2 και 2,2 εκ. δρχ. αντιστοίχως. Τέλος, σε ένα μέσο ιδιωτικό σχολείο τα διδάκτρα κυμαίνονται γύρω στο 1,4 εκ. δρχ. ετησίως. Α.Λ. (1998), Οι τιμές ανεφορίζουν, *Καθημερινή*, 27/9, 23.

42. Βλ. πίνακα 8. Αναλυτικότερα για τη δημόσια και την ιδιωτική εκπαίδευση βλ. πίνακες 6 και 7.

43. Πολλές φορές η μετακίνηση είναι και αναπόσπαστο στοιχείο του επαγγέλματος των κατοίκων (π.χ. σε επαγγέλματα όπως του πραγματευτή, πλασιέ, κ.α.)

44. Επισημαίνεται ότι η γενικότερη επίδραση τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής μετανάστευσης του αγροτικού πληθυσμού λειτούργησε σε απευθείας μείωσή του, αλλά και έμμεσα σε μεταβολή της δομής του (αφού η μετανάστευση αφορά τα ενεργά άτομα παραγωγικής ηλικίας) και επιδράδυνσης της φυσικής του αύξησης. Για περισσότερα βλ. Δ. Γ. Τσαούσης (1987), *Η κοινωνία του ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg, 388-91.

να παρουσιάζουν σήμερα εικόνα πλήρους εγκατάλειψης,⁴⁵ ιδιαίτερα από εκείνους τους ανθρώπους που εκτός από την οικονομική τους συμβολή θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν στον τόπο τους και τις απαραίτητες προϋποθέσεις κοινωνικής ανόδου.

- Τέταρτον, στις ημιαστικές περιοχές εμφάνισε το μικρότερο συνολικό ποσοστό μείωσης (-6,99%), συγκριτικά με τις άλλες περιοχές.⁴⁶ Το γεγονός μάλιστα ότι η σχετική συμμετοχή του συνολικού αριθμού των μαθητών των ημιαστικών περιοχών το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα αυξήθηκε κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες περίπου (από 12,38% σε 15,26%),⁴⁷ δείχνει τη μετατόπιση των προτιμήσεων του πληθυσμού για διαμονή στις ημιαστικές περιοχές, όπου όπως φαίνεται η ποιότητα ζωής είναι καλύτερη τόσο από την ύπαιθρο που ερημώνει όσο και από το κέντρο⁴⁸ και κυρίως την Αθήνα⁴⁹ και τη Θεσσαλονίκη που

45. Βλ. Η. Έμκε – Πουλοπούλου (1987), ό.π., 83-4, Γ. Δαουτόπουλος, *Η ερήμωση των αγροτικών κοινοτήτων σε πέντε νομούς της Μακεδονίας*, στα Πρακτικά του Ε' Πανελλήνιου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρίας Κοινωνικών Επιστημών (επιμ. Τ. Δουλκερή) (1989), με θέμα: *Ελληνική νεολαία: εκπαίδευση, απασχόληση, ελεύθερος χρόνος*, Αθήνα: Παπαζήσης, 180-87, Γ. Δαουτόπουλος – Μ. Θεοφίλου – Α. Ανανίκα (1989), *Η νεολαία της υπαίθρου*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Εργαστήριο Γεωργικών Εφαρμογών και Αγροτικής Κοινωνιολογίας, 29-34, όπως επίσης και τα σχετικά άρθρα στην εφημ. *Τα Νέα*, Μετανάστευση: η πληγή της Θεσπρωτίας, 6/10/1993, Τα χωριά των μελλοθανάτων, 14/9/1993, Κάτοικοι 4 όλοι γέροντες, 10/3/1994, Δέκα χωριά δέκα κάτοικοι, 3/5/1994, Χιόνια σε όλη τη χώρα. Εκατοντάδες χωριά παραμένουν αποκλεισμένα, 17/2/1994, Ξένος στον τόπο του, 4/5/1994, κ.α.

46. Βλ. πίνακα 9.

47. Βλ. πίνακα 8.

48. Σύμφωνα με τον S. El. Shakhs, ο πολωτικός χαρακτήρας της ανάπτυξης μειώνεται από ένα σημείο και μετά λόγω της κατάρρευσης της σχέσης κέντρου – περιφέρειας, είτε λόγω δημιουργίας νέων αγορών και επέκτασης των παλαιών στην περιφέρεια, είτε λόγω δημιουργίας σοδαρών μεταφορικών δικτύων, είτε τέλος λόγω της ανάληψης από το κράτος σοδαρών πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης. Για τους W. Wheaton – H. Shishido, η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στο αυξημένο κόστος μεταφοράς που συνεπάγονται οι μεγάλες μητροπολιτικές συγκεντρώσεις, το οποίο οδηγεί στη μείωση της αποτελεσματικότητας στη χρήση των συντελεστών παραγωγής σε αυτές. Τέλος, οι G. Petrakos – J. Brada αποδίδουν τη μείωση του βαθμού μητροπολιτικής συγκέντρωσης στην ύπαρξη ισχυρών εξωτερικών αντιοικονομικών κλίμακας που οφείλονται στην ατμοσφαιρική ρύπανση, την κυκλοφοριακή συμφόρηση και τη χειροτέρευση της ποιότητας ζωής λόγω της μεγάλης πληθυσμιακής πυκνότητας στη μητρόπολη. Εξάλλου, όπως έχει υποστηριχθεί, η αστική δυναμική ακολουθεί 4 φάσεις: α) αστικοποίηση, β) προαστικοποίηση, γ) αποαστικοποίηση και δ) επανααστικοποίηση. Για περισσότερα βλ. S. El. Shakhs (1972), Development, primacy and systems of cities, *Journal of Developing Areas*, 7, 11-35, W. Wheaton – H. Shishido (1981), Urban concentration, agglomeration economies, and the level of economic development, *Economic Development and Cultural Change*, 30, 17-30, G. Petrakos – J. Brada (1989), Metropolitan concentration in developing countries, *Κύκλος*, 42, 557-78.

49. Για την υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής στην Αθήνα βλ. και Μ. Κατσανοπούλου (1992), Η Αθήνα προκαλεί ψυχασθένειες, *Τα Νέα*, 9/4.

ασφυκτιούν κάτω από το βάρος του υπερπληθυσμού τους και των έντονων προβλημάτων τους (π.χ. ρύπανση ατμόσφαιρας,⁵⁰ κυκλοφοριακή συμφόρηση, λιγοστοί ελεύθεροι χώροι και πράσινο,⁵¹ λειψό σύστημα αποχέτευσης,⁵² αμφιδόλου ποιότητας ύδρευση,⁵³ κ.λ.π.), με τις ανυπολόγιστες επιπτώσεις στη ζωή και την υγεία των πολιτών.⁵⁴ Το φαινόμενο της αύξησης του πληθυσμού των μεσαίων και των μικρότερων πόλεων, το οποίο από τον Κ. Βεργόπουλο αποκαλείται «αστικοποίηση με δάση περιφερειακή και αποκεντρωμένη»⁵⁵, επιβεβαιώνεται και από την υπέρμετρη αύξηση των μαθητών της ιδιωτικής εκπαίδευσης σ' αυτές (410,23%).⁵⁶ Τελικά οι ημιαστικές περιοχές μπορούν να χαρακτηριστούν σαν μια θετικά εξελισσόμενη πληθυσμιακή κατηγορία, με προσαρμοστικές ικανότητες σε περιόδους ύφεσης και με ελκτική δύναμη μεγαλύτερη για τους κατοίκους των μεγάλων αστικών κέντρων παρά των αγροτικών.⁵⁷

50. Βλ. ΚΕΠΕ (19766) *Το πρόβλημα Αθήνα. Κριτική στα αίτια της σημερινής κατάστασης και στο προτεινόμενο Ρυθμιστικό Σχέδιο Πρωτεύουσας 2.000*, 95-122, Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ (1978), *Αθήνα η ανοχύρωτη πόλη*, 29/4, 995, 8, ΔΕΠΟΣ (1990), Αθήνα, παράλυτη πόλη: οι Αθηναίοι διεκδικούν τον τίτλο των πιο ταλαιπωρημένων πολιτών, *Το Βήμα*, 27/9, Πρακτικά Βουλής Συνεδρίαση ΡΚΖ, 145/1992, αγόρευση Α. Καραμανλή και Δ. Σαρρή, 6.343 και 6.335 αντίστοιχα, κ.α. Αναλυτικά για τις κατηγορίες ρύπανσης δλ. Γ. Χ. Κώττης – Α. Πετράκη-Κώττη (1995), *Σύγχρονα οικονομικά θέματα*, Αθήνα: Παπαζήσης 294-320.

51. Βλ. Δ. Κουμάνταρος (1989), Αθήνα: νέφος, τσιμέντο και πράσινο μηδέν, *Ελευθεροτυπία*, 11/3, Δ. Λάππα, (1993), 'Ήρθε η ώρα να πληρώσουμε το διασμό της Αττικής, *Καθημερινή*, 28/11, κ.α.

52. Βλ. Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ (1979), *Η μόνη λύση στο αποχετευτικό της Αθήνας η επέκταση του δικτύου της από τους Δήμους που πρέπει να δομηθούν ανάλογα* 27/1, 1.034, 7-10, όπως επίσης και το σχετικό άρθρο, Προβλήματα χωροταξικής αναδιάρθρωσης της χώρας και ανάγκες πολεοδομικής ανάπτυξης της Αθήνας, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 17/5, 20, κ.α.

53. Βλ. Π. Γεωργούδης (1994), 'Υποπτες ουσίες στο νερό της Αθήνας, *Ελευθεροτυπία*, 15/4.

54. Βλ. Α. Hatzakis et al, Short term effects of air pollution on mortality in Athens, *International Journal of Epidemiology*, 15, 73-8, Κ. Katsaouyianni et al, Air pollution and cause of specific mortality in Athens, *Journal of Epidemiology and Community Health*, 44, 321-4, Μ. G. Madianos – G. Gourmas – C.N. Stefanis, Depressive symptoms and depression among elderly people in Athens, *Acta Psychiatr Scand.*, 86, 320-6, κ.α.

55. Κ.Βεργόπουλος (1986), *Η Απο-ανάπτυξη σήμερα*, Αθήνα: Εξάντας, 229.

56. Βλ. πίνακα 9. Η αύξηση αυτή εντοπίστηκε κυρίως στις ημιαστικές περιοχές, γύρω από την περιφέρεια Πρωτεύουσας δηλαδή, στο υπόλοιπο Αττικής, όπως και στη Θράκη, στους μαθητές των μουσουλμανικών σχολείων, οι οποίοι αποτελούν το 20% περίπου του συνόλου των μαθητών που φοιτούν στην ιδιωτική δημοτική εκπαίδευση.

57. Ε. Κυριαζή-Άλλισον, *Ημιαστικός χώρος – μεταπολεμική εξέλιξή του. Ο ρόλος του στην εσωτερική μετανάστευση*, σε Β. Κοτζαμάνης – Λ. Μαράτου – Αλιπράντη (επιμ.) (1994), ό.π. 287.

II) Σχολικές Μονάδες

Η μείωση του μαθητικού δυναμικού έχει ήδη προκαλέσει κατάργηση ή συγχώνευση αρκετών σχολικών μονάδων (ιδίως στις αγροτικές περιοχές), λόγω έλλειψης επαρκούς αριθμού μαθητών. Το φαινόμενο αυτό είναι εντονότερο όπως είναι φυσικό στη δημόσια εκπαίδευση, γι' αυτό και επιλέχθηκε να παρουσιαστεί η διαχρονική εξέλιξη των σχολικών μονάδων της δημόσιας εκπαίδευσης, κατά οργάνωσή τους.⁵⁸

Όπως φαίνεται, το σύνολο των σχολείων μειώθηκε περισσότερο από 1/4 (27,05%), ενώ ειδικότερα στα μονοθέσια σχολεία που λειτουργούν ως επί το πλείστον στις αγροτικές περιοχές η μείωση ήταν υπερδιπλάσια (-58,55%).⁵⁹ Το γεγονός αυτό επιτείνει τις ανισότητες στο μορφωτικό επίπεδο του ελληνικού πληθυσμού αφού, πολλές φορές οι λιγοστοί μαθητές που ζουν στις απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα, ενίοτε ορεινές και δύσβατες, περιοχές, επειδή χρειάζεται να διανύσουν μεγάλες αποστάσεις για να φθάσουν στο κοντινότερο σχολείο που έχει απομείνει και εμποδίζονται από ανασταλτικούς παράγοντες, όπως π.χ. την έλλειψη μεταφορικών μέσων, τις άσχημες κλιματολογικές συνθήκες, κ.α., ωθούνται σε εγκατάλειψη της φοίτησης. Πρόκειται κυρίως για τα παιδιά των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων των αγροτικών περιοχών. Βέβαια, η διαρροή των μαθητών είναι ένα φαινόμενο σύνθετο, με κοινωνικές προεκτάσεις, με οικονομικές και πολιτισμικές επιπτώσεις, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, χρειάζεται ευρεία και εμπεριστατωμένη ανάλυση και έχει άμεση σχέση με την ποιότητα και την οργάνωση της εκπαίδευσης.⁶⁰

58. Βλ. πίνακα 10.

59. Τα ποσοστά αυτά προκύπτουν από τον πίνακα 10.

60. Βλ. Μ. Ηλιού (1990), *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, Αθήνα: Πορεία, 68. Όπως αναφέρεται και στον Β. Κ. Βουϊδάσκη, στην ελληνική βιβλιογραφία έγινε για πρώτη φορά λόγος για τη μαθητική διαρροή από τη Μ. Ηλιού, σε μια έρευνα που άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 μετά την επιβολή για πρώτη φορά από την Πολιτεία της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Άλλη έρευνα που έγινε από τον Μ. Κασσωτάκη στις αρχές της δεκαετίας του 1980 με θέμα τη σχολική επίδοση, ασχολήθηκε έμμεσα και με το θέμα της μαθητικής διαρροής και των συνεπειών της. Την ίδια περίπου περίοδο δημοσιεύτηκε και μια άλλη εργασία του Π. Παπακωνσταντίνου για τις κοινωνικές ανισότητες, που έθιξε και το θέμα της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης. Το 1984 έγινε επίσης μια ενδιαφέρουσα προσπάθεια από μια ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που αφορούσε τη μαθητική διαρροή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στο νομό Ιωαννίνων. Έμμεσα ασχολήθηκε και ο Σ. Ζήγος στην εργασία του που δημοσιεύτηκε το 1987, ενώ τον επόμενο χρόνο ο Κ. Ασπρουλάκης δημοσίευσε τα αποτελέσματα μιας δικής του εμπειρικής έρευνας που αναφέρθηκε στη μαθητική διαρροή των γυμνασίων του νομού Φθιώτιδας. Η σημαντικότερη ερευνητική προσπάθεια σε πανελλαδικό επίπεδο όμως διεξήχθη από τη Μ. Λαρίου - Δρεττάκη και δημοσιεύτηκε το 1990. Τέλος αξίζει να αναφερθούν οι προσπάθειες των: Γ. Ηρακλέους, Γ. Καβδαδία, Γ. Καβδαδία -

Αξίζει να επισημανθεί ότι η μείωση των δεκατριθέσιων, δεκατετραθέσιων και δεκαπενταθέσιων σχολείων άγγιξε αντίστοιχα το 83,07%, 91,05% και 95,58%, εφόσον η έλλειψη ικανοποιητικού αριθμού μαθητών που είναι αναγκαίος για την λειτουργία πολυθέσιων σχολείων οδήγησε, όπως είναι φυσικό, σε αναγκαστική υποδάθμισή τους.

III) Διδακτικό Προσωπικό

Φυσικό επακόλουθο της κατάστασης που διαμορφώνεται στην εκπαίδευση είναι αφενός μεν μια επιθυμητή βελτίωση στην αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο, αφετέρου δε μια σχετική περικοπή στους διορισμούς του διδακτικού προσωπικού.

Χ. Κάτσικα, Β. Κ. Βουϊδάσκη, όπως και οι έρευνες του ΕΚΚΕ και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου σχετικά με τη μαθητική διαρροή σε πανελλήνιο επίπεδο. Αναλυτικά βλ.: Μ. Ηλιού (1990), ό.π., Μ. Κασσωτάκης (1981), *Η επίδοση των μαθητών της μέσης εκπαίδευσης σε σχέση με το επάγγελμα και το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, το οικογενειακό εισόδημα και την περιοχή έδρας του σχολείου*, Αθήνα, Π. Παπακωνσταντίνου (1981), *Η ανισότητα στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση: σχολική επιτυχία και κοινωνική προέλευση*, *Ο Πολίτης*, 44, Α. Φραγκουδάκη (1984) (αδημοσίευτη), *Οι αναστολές στην εφαρμογή και τη γενίκευση της 9χρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης: επιπτώσεις στη διάρθρωση του σχολικού δικτύου μιας περιοχής (Ν. Ιωαννίνων)*, Ιωάννινα: Ερευνητικό Έργο Υπουργείου Έρευνας και Τεχνολογίας, Σ. Ζήγος (1987), *Η εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση*, *Νέα Παιδεία*, 44, 69-81, Κ. Ασπρουλάκης (1988), *Η υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών στο γυμνάσιο*, *Τα Εκπαιδευτικά*, 12, 29-36, Μ. Λαρίου-Δρεττάκη (1993), *Η εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και παράγοντες που σχετίζονται μ' αυτήν*, Αθήνα: Γρηγόρης, Επιστήμες της Αγωγής, 19, Γ. Ηρακλέους (1988), *Η αναγκαιότητα της 12χρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης*, *Αντιτετράδια της εκπαίδευσης*, 12, 36-9, Γ. Καβδαδίας (1994), *Οι εξετάσεις στην υποχρεωτική εκπαίδευση*, *Αντιτετράδια της εκπαίδευσης*, 29, 21-3, Χ. Κάτσικας – Γ. Καβδαδίας (1996), *Η ελληνική εκπαίδευση στον ορίζοντα του 2000. Εκπαιδευτικοί, μαθητές και σχολική πραγματικότητα*, Αθήνα: Gutenberg, Παιδαγωγική Σειρά, 43-7, Β. Κ. Βουϊδάσκη (1996), *Δικαίωμα ή υποχρέωση η εννιάχρονη σχολική εκπαίδευση; Η περίπτωση της μαθητικής διαρροής στα γυμνάσια του Νομού Ρεθύμνης*, Αθήνα: Gutenberg. Τέλος για τα πορίσματα της έρευνας του ΕΚΚΕ (των: Α. Τεπέρογλου – Λ. Μαράτου-Αλιπράντη – Ι. Τσίγγανου), βλ. το σχετικό ρεπορτάζ (1999), *Ποιοι μαθητές αποτυγχάνουν και γιατί*, *Απογευματινή*, 2/5, 79, όπως και Ν. Καράτζιου (1999), *Χάρτης σχολικής αποτυχίας*, *Ελευθεροτυπία*, 26/9, 108, ενώ για του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (την ευθύνη της οποίας είχαν οι: Σ. Παλαιοκρασάς (συντονιστής), Π. Ρουσέα, Β. Βρετάκου και Ι. Παναγιωτοπούλου) βλ. τα σχετικά ρεπορτάζ: Σ. Γκουτζάνης (1996), *Εγκαταλείπει το σχολείο ένας στους δέκα*, *Καθημερινή*, 16/6 και Μ. Τσαμόπουλος (1998), *Αφήνουν το σχολείο τα παιδιά του Πειραιά*, *Απογευματινή*, 24/11.

Από τα στατιστικά στοιχεία προκύπτει ικανοποιητική βελτίωση στην αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο.⁶¹ Στην ιδιωτική εκπαίδευση βέβαια κερδοσκοπικοί λόγοι δεν επιτρέπουν σημαντική βελτίωση. Επισημαίνεται ότι δυστυχώς τα στατιστικά στοιχεία ακόμα και σε επίπεδο νομού, αδυνατούν να αποκαλύψουν τις τεράστιες ανισότητες μεταξύ των «προνομιούχων» και «λιγότερο προνομιούχων» σχολείων, όπως για παράδειγμα μεταξύ των σχολείων της Ανατολικής και Δυτικής Αττικής, στην οποία πολλές φορές η έλλειψη πιστώσεων για δασκάλους ωθεί σε συμπτώσεις δύο τάξεων, έτσι ώστε ο αριθμός μαθητών ανά δάσκαλο να διπλασιάζεται. Επίσης τα στοιχεία φαίνεται να υπερεκτιμούν τον αριθμό δασκάλων στα σχολεία, υπολογίζοντας και αυτούς που έχουν βέβαια οργανική θέση σε ένα σχολείο, αλλά αφενός μεν μπορεί να θρίσκονται σε άδειες (αναρρωτικές, εκπαιδευτικές κ.λ.π.), οπότε καλύπτονται από αναπληρωτές, αφετέρου δε μπορεί να έχουν αποσπαστεί σε άλλες υπηρεσίες ή άλλα σχολεία (και υπολογίζονται μάλιστα διπλά).

Σχετικά με τη φθίνουσα τάση στους διορισμούς του διδακτικού προσωπικού, μέχρι στιγμής δεν είναι ευρείας έκτασης.⁶² Στη δημόσια εκπαίδευση μέχρι σήμερα δεν έγιναν απολύσεις, εφόσον είναι δεδομένη η μονιμότητα των διδασκόντων, επί πλέον δε, συνταξιοδοτήθηκαν αρκετοί δάσκαλοι που όπως φαίνεται δεν αντικαταστάθηκαν από νεότερους, αφού ιδιαίτερα μετά το σχολικό έτος 1990-91 και μέχρι το 1995-96, το αριθμητικό τους μέγεθος μειώθηκε συνολικά κατά 7,69%. Αντίθετα στην ιδιωτική εκπαίδευση, που ο αριθμός των ατόμων που ανήκουν στο διδακτικό προσωπικό φαίνεται επίσης να περιορίζεται, είναι πιθανόν να έγιναν κάποιες απολύσεις.

Δυστυχώς τα παιδαγωγικά τμήματα «παράγουν» μεγαλύτερο αριθμό δασκάλων από αυτόν που θα μπορεί να απορροφηθεί μελλοντικά, ενόψει του συνεχώς μειούμενου μεγέθους του μαθητικού δυναμικού. Αναμφισβήτητα κάποιο ποσοστό δασκάλων δύναται να χρησιμοποιηθεί για τον αλφαριθμητικό ενηλίκων, την ενισχυτική διδασκαλία μειονοτικών κατηγοριών και το ολοήμερο δημοτικό σχολείο. Η απλή παρουσίαση των μέχρι σήμερα στατιστικών στοιχείων δεν επιτρέπει να γίνουν ακριβείς προβλέψεις για τις μελλοντικές ανάγκες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε διδακτικό προσωπικό, παρά μόνο να διατυπωθούν κάποιοι προβληματισμοί. Εάν η κατάσταση επιδεινωθεί περισσότερο, μήπως εκ των πραγμάτων οδηγούμεθα όχι μόνο σε μηδενικούς διορισμούς, αλλά και μετατάξεις ή ακόμα και απολύσεις δασκάλων, δηλαδή σε κατάργηση της μονιμότητας και σε επανεπιλογή των διδασκόντων ανά τακτά διαστήματα κατόπιν διαγωνισμών; Μήπως η ετεροαπασχόληση ή η απασχόληση στην παραοικονομία (π.χ.

---

61. Βλ. πίνακα 11.

62. Βλ. πίνακα 12.

ιδιωτικά μαθήματα) αποτελεί αναπόφευκτη μελλοντική προοπτική για τους δασκάλους; Ή μήπως έφθασε η εποχή να διαχωριστεί η γνώση και η ολοκληρωμένη μόρφωση από την επαγγελματική κατοχύρωση και συνεπώς το πτυχίο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να πάψει να έχει αντίκρισμα στην αγορά εργασίας, και να αντιστοιχεί σε μια εξειδικευμένη θέση στον καταμερισμό εργασίας, αλλά να σκοπεύει στη διεύρυνση των δυνατοτήτων των ατόμων και στην προσφορά εναλλακτικών προοπτικών και μεγαλύτερων εφοδίων σ' ένα κοινωνικό και παραγωγικό πεδίο που συνεχώς μεταβάλλεται;

4. Η εκπαίδευση ενηλίκων ενάντια στην κοινωνική γήρανση

Η μείωση των γεννήσεων και η συνακόλουθη μείωση του μαθητικού δυναμικού είναι γεγονός. Η επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης είναι επίσης γεγονός.⁶³

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα κατά τη διάρκεια του μεταβατικού αυτού σταδίου οφείλει να προσαρμοσθεί στα μειωμένα αριθμητικά μεγέθη των νεότερων ίσως και των επερχόμενων γενεών; Ή μήπως δύναται να στραφεί προς τη συνεχή εκπαίδευση των ενηλίκων των οποίων η αναλογία στον πληθυσμό έτοιμ κι αλλιώς δαίνει αύξουσα, δίνοντάς τους «καινούργια ποιότητα ζωής» αλλά και εξισορροπώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις απώλειες του μαθητικού δυναμικού των χαμηλότερων βαθμίδων;

Οι θεωρητικοί του περασμένου αιώνα εκτιμούσαν το μέσο όρο ενεργού ζωής σε περίπου 30 χρόνια. Οι δημογραφικές μελέτες έκτοτε έχουν οδηγήσει στην αναθεώρηση αυτής της αντίληψης.⁶⁴ Σήμερα ζητούμενο είναι η κατάργηση των ηλικιακών συνόρων, η δημιουργία πραγματικών εναλλακτικών επιλογών ανάμεσα στην εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και την εκπαίδευση στη διάρκεια των διαδοχικών κύκλων της ζωής και η κατάργηση των σινικών τειχών που διαχωρίζουν την ενεργή από τη μη ενεργή ζωή.⁶⁵ Οι υπερήλικες του χθες που αποτελούν

63. Μάλιστα επισημαίνεται ότι η Ελλάδα είναι η περισσότερο γηρασμένη χώρα στα Βαλκάνια και η 5^η κατά σειρά γήρανσης μεταξύ των κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου (1996), *Ελαστική ηλικία συνταξιοδότησης*, σε Β. Κοτζαμάνης κ.α. (επιμ.) (1996), *Γήρανση και Κοινωνία*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 121.

64. Χ. Κωνσταντοπούλου (1986), *Για μια κοινωνιολογία της εργασίας*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 24.

65. Β. Κοτζαμάνης, *Δημογραφική και κοινωνική γήρανση: μύθοι και πραγματικότητα*, σε Β. Κοτζαμάνης κ.α. (επιμ.) (1996), ό.π., 27.

τους ενήλικες του σήμερα, είναι λιγότερο εξαρτημένοι και εύθραυστοι,⁶⁶ είναι περισσότερο ενημερωμένοι,⁶⁷ έχουν περισσότερες ικανότητες και δύνανται να επανενταχθούν στα δίκτυα εκπαίδευσης, βελτιώνοντας έτσι την ποιότητα της ζωής τους⁶⁸ και παραμένοντας παραγωγικοί⁶⁹, αποδοτικοί⁷⁰ και ισότιμοι φορείς κοινωνικής δράσης.

---

66. Η βιολογία και η ιατρική επιδραδύνουν σημαντικά την εκδήλωση της γήρανσης των ιστών, ενώ η ρομποτική και η αυτοματοποίηση αντισταθμίζουν την απώλεια των φυσικών δυνάμεων των ηλικιωμένων εργαζομένων και η διο-τηλεργήγορη αυξάνει τις ανέσεις και την ασφάλεια των ηλικιωμένων αρρώστων και μειονεκτούντων. Β. Κοτζαμάνης κ.α. (επιμ.) (1996), ό.π., 22.

67. Η τηλεόραση, η πληροφορική και η τηλεματική περιορίζουν την απομόνωσή τους και επεκτείνουν τα δίκτυα πληροφόρησής τους όπως και τις δυνατότητές τους για συνεχή επιμόρφωση και απόκτηση νέων γνώσεων. Β. Κοτζαμάνης κ.α. (επιμ.) (1996), ό.π., 22.

68. Για τη θεωρία της δραστηριότητας και τη θετική σχέση ανάμεσα στα καινούργια ενδιαφέροντα και στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής «των ηλικιωμένων», βλ. τη σχετική παρουσίαση και αναλύσεων των G. Streib – C. Schneider, M. Lawton, E. Goffman, J. Levin – W. C. Levin, στο Β. Μάντζαρη, *Το πρόβλημα σύνθεσης θεωρίας και εμπειρικής έρευνας στην κοινωνιολογία «της τρίτης ηλικίας»* και Γ. Κατσάς, *Αλλαγές και αντιθέσεις στη δημογραφική, κοινωνική και οικονομική κατανόηση της τρίτης ηλικίας*, σε Β. Κοτζαμάνης, κ.α. (επιμ.) (1996), ό.π. 33-49 και 51-60 αντίστοιχα.

69. Για την κρατούσα οικονομική θεωρία, παραγωγική είναι κάθε εργασία που παράγει αγαθά ή υπηρεσίες ικανά να διατεθούν στην αγορά. Β. Ν. Γεωργακοπούλου – Γ. Κουζής (1993), *Σύνδεση αμοιδής παραγωγικότητας. Προβλήματα και προϋποθέσεις εφαρμογής. Ο ρόλος της συλλογικής διαπραγμάτευσης*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 15. Επισημαίνεται ότι στην Ελλάδα οι ηλικιωμένοι άνω των 65 ετών συμμετέχουν στην αγορά εργασίας σε ποσοστό (24,5%). Το ποσοστό αυτό είναι πολύ μεγαλύτερο από το ποσοστό συμμετοχής των αμέσως επόμενων που είναι οι Αμερικανοί (14,8%). Ξ. Πετρινώτη (1989), *Αγορές εργασίας*, Αθήνα: Παπαζήση, 104.

70. Σήμερα, στις εργασίες ανωτέρου επιπέδου και ειδίκευσης, που προϋποθέτουν εκπαίδευση και εμπειρία, η αποδοτικότητα μόλις αρχίζει στη νεαρή, για πολλούς και στην ηλικία ακμής (30 ετών και άνω), και συνεχίζει να αυξάνεται ακόμη και μέχρι το τέλος της μέσης ηλικίας (50-60 ετών). Στα περισσότερα επαγγέλματα, η αποδοτικότητα αυξάνει κατά κανόνα μέχρι την ηλικία των 50 ετών και πλέον και παραμένει σε υψηλά επίπεδα για πολλά ακόμη χρόνια. Στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες η ικανότητα για δημιουργία δεν περιορίζεται αναγκαστικά ούτε μετά τα 65 χρόνια, ενώ στην πολιτική αφθονούν τα παραδείγματα οξυδέρκειας, ενόρασης και διοικητικής ικανότητας και σε ηλικίες ανώτερες των 65 ετών (από τον Τσώρτσιλ και τον Αντενάουερ μέχρι το σύγχρονο Ν. Μαντέλα). Βλ. Ρ. Φακιολάς, *Αποδοτικότητα στην εργασία και αύξηση της ηλικίας*, σε Β. Κοτζαμάνης κ.α. (επιμ.) (1996), ό.π., 188-9.

Εάν οι απώλειες του μαθητικού δυναμικού στις δυο πρώτες βαθμίδες τείνουν να μεταβάλλουν την ισορροπία του εκπαιδευτικού συστήματος, η τριτοβάθμια εκπαίδευση, ανοίγοντας τις πόρτες της⁷¹ και προσφέροντας τις υπηρεσίες της σε ολοένα και περισσότερα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, των οποίων η αναλογία στο συνολικό πληθυσμό είναι έτσι κι αλλιώς ανοδική, θα μπορούσε να αντισταθμίσει τις απώλειες αυτές. Εξάλλου τα μηνύματα των καιρών απαιτούν «η εκπαίδευση να μην περιορίζεται πλέον στις συγκεκριμένες ηλικίες, δηλαδή μόνο σε ένα κομμάτι της ζωής».⁷² Λειτουργώντας παράλληλα με όλη της τη διάρκεια, να αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη στάση και διάσταση ζωής, που να μας καθιστά ικανούς να διατηρούμε την επαφή με τα πραγματικά γεγονότα. Είναι απαραίτητη η συγχώνευση της σχολικής και της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης σε ένα σφαιρικό σύστημα στο οποίο η εξω-σχολική εκπαίδευση και η επονομαζόμενη εκπαίδευση ενηλίκων, που αυτή τη στιγμή ίσως θεωρούνται γενικά σαν οριακές, θα πάρουν τη θέση της κύριας διαπαιδαγώγησης του μυαλού».⁷³

Έτσι εάν η δημογραφική γήρανση τελικά είναι αναπόφευκτη, δεν ισχύει το ίδιο και για την κοινωνική γήρανση. Σ' έναν πληθυσμό, που αρνείται την κοινωνική γήρανση, η συνεχής εκπαίδευση, επανεκπαίδευση και μετεκπαίδευση, αυξάνει τη δημιουργικότητα και ανοίγει συνεχώς νέους ορίζοντες. Άρα η στροφή του εκπαιδευτικού συστήματος προς «τη διαρκή αγωγή και εκπαίδευση των ενηλίκων προς την έρευνα και τη γενικότερη παιδεία που λαμβάνονται και σαν προνομιούχα μέσα για την κοινωνικοοικονομική και πολιτιστική πρόοδο»,⁷⁴ αποτελεί ελπιδοφόρα προοπτική.

Σήμερα το μοντέλο της προόδου μεταβάλλεται και η παιδεία παρουσιάζεται συμβολικά ως «το εγχείρημα τους μέλλοντος».⁷⁵ Στις σύγχρονες κοινωνίες οι καινοτομίες και η αυξανόμενη πολυπλοκότητα στην παραγωγή και την κοινωνική

71. Σύμφωνα με την εισήγηση του κ. Κωνσταντίνιδη στην ερευνητική συνάντηση πανεπιστημιακών και εκπροσώπων παραγωγικών και οικονομικών τάξεων της Ελλάδας και της Κύπρου που έγινε στις 11-13 Μαΐου 1990 στην Κρουσηγή της Κασσάνδρας Χαλκιδικής, «Το εκπαιδευτικό σύστημα θα έπρεπε λογικά να ήταν ανοικτό σύστημα. Θα έπρεπε να δέχεται επιδράσεις από παντού και θα έπρεπε να ακολουθεί μια δυναμική διαρκών αναπροσαρμογών». Βλ. Χ. Φράγκος (οργάνωση-επιμέλεια) (1994), *Παιδεία, παραγωγή και ανάπτυξη*, Αθήνα: Gutenberg, 1994, 67.

72. Σύμφωνα με την εισήγηση της κ. Στυλιανού στην ερευνητική συνάντηση, ό.π., «Κατά τη διάρκεια του σχολείου τα παιδιά είναι αδύνατο να αποκτήσουν όλες τις γνώσεις και δεξιότητες που χρειάζονται για τη μελλοντική τους ζωή». Βλ. Χ. Φράγκος (οργάνωση-επιμέλεια) (1994), ό.π., 121.

73. R. Meheu, Εισαγωγή στη Μελέτη του Γενικού Διευθυντή για τις Δραστηριότητες του Οργανισμού της UNESCO το 1968, σε E. Bruswic et al. (μετ. ΥΠΕΠΘ, ΟΕΕΚ) (1997), ό.π., 141.

74. M. Debesse – G. Mialaret (1985), *Οι παιδαγωγικές επιστήμες*, Αθήνα, 8, 39.

75. G. Neave (1988), *Education and social policy: demise of an ethic or change of values?*, *Oxford Review of Education*, 14, 3, 273-83.

οργάνωση πολλαπλασιάζουν τις ανάγκες για εργασία που βασίζεται σε μακρά εκπαίδευση, με αποτέλεσμα η ζήτηση για εκπαίδευση συχνά να είναι μεγαλύτερη από την προσφορά,⁷⁶ εφόσον με τα σημερινά δεδομένα το μεγαλύτερο μέρος όχι μόνο του νεανικού πληθυσμού αλλά και των ενηλίκων,⁷⁷ θα χρειασθεί να συνεχίσει σε σύντομο χρονικό διάστημα την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, ώστε να ενημερωθεί στα νεότερα επιτεύγματα ή σε άλλα αντικείμενα προκειμένου να είναι παραγωγικότερο και αποτελεσματικότερο στην εργασία του.⁷⁸

Ο άνθρωπος του μέλλοντος οφείλει να επανεκπαιδεύεται κατά αραιά ή σύντομα χρονικά διαστήματα ανάλογα με το επάγγελμα και την ειδικότητά του, διότι μόνο έτσι θα μπορεί ν' αντιμετωπίζει τις συνεχείς αλλαγές και τους μετασχηματισμούς της κοινωνίας και της ζωής και μόνον έτσι η εκπαίδευση θα του παρέχει συνεχείς εκπαιδευτικές και μορφωτικές ευκαιρίες σε ολόκληρη τη ζωή του. Το μέλλον απαιτεί από τους εργαζόμενους όλο και περισσότερο ευέλικτες δεξιότητες και ανώτερη και ποιοτικά καλύτερη εκπαίδευση. «Η νεοφορντική ευέλικτη οικονομία», είναι κατά τον Α. Hargreaves, η οικονομία που στηρίζεται στη γνώση...⁷⁹

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η εκπαίδευση στο μέλλον θα αποτελέσει το κεντρικότερο τμήμα της ανθρώπινης ζωής. Εξάλλου, «όλοι οι λαοί που επιτυγχάνουν μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης έχουν εκ φύσεως την ορμή προς αγωγή». ⁸⁰ Η συνεχής εκπαίδευση είναι προοπτική δεδομένη, βέβαιη και σίγουρη.⁸¹

---

76. Στη δεκαετία του 1980, η εξέλιξη της διά βίου εκπαίδευσης δημιούργησε μια πραγματική «αγορά» για την εκπαίδευση ενηλίκων, με τη ζήτηση συχνά να είναι μεγαλύτερη από την προσφορά. Το 4^ο Διεθνές Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι το 1985, σημείωσε μια σημαντική έκρηξη ζήτησης σ' αυτόν τον τομέα καθώς και τη διεύρυνση του πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων, και αυτό ανεξάρτητα ή ακόμα και εξ' αιτίας ενός συχνά περιπλοκου διεθνούς πλαισίου και της οικονομικής κρίσης που εκείνο το διάστημα έπληξε πολλές χώρες. Η εκπαίδευση των ενηλίκων παρουσιάστηκε σαν μια αναπόσπαστη εκπαιδευτική διάσταση της κοινωνικής, πολιτιστικής και οικονομικής πολιτικής καθώς και όλων των προγραμματιών εξέλιξης. Ε. Bruswic et al. (μετ. ΥΠΕΠΘ, ΟΕΕΚ) (1997), ό.π., 143.

77. Σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες και στις ΗΠΑ, η «έκρηξη» της συμμετοχής των ενηλίκων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες είναι πιο σημαντική από αυτή των νέων της σχολικής ηλικίας. Τ. Husen (1992), *Η αμφισβήτηση του σχολείου. Μια συγκριτική μελέτη για το σχολείο και το μέλλον στις δυτικές κοινωνίες*, Αθήνα: Προτάσεις, 75.

78. Πρακτικά ΚΔ' Παιδαγωγικού Συνεδρίου (1994), *Η Ελληνική παιδεία του μέλλοντος*, Αθήνα: Χριστιανική Ένωση Εκπαιδευτικών Λειτουργών, 92-5.

79. Α. Hargreaves (1994), *Changing teachers, changing times: teachers' work and culture in the post-modern age*, New York: Teachers College Press, 50.

80. W. Jaeger (1968). *Παιδεία*. Αθήνα: Παιδεία, 1, 19.

81. Ν.Δ. Κουλουγλιώτης (1992), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική, 115.

Είναι κυρίως μια αγωνιστική έννοια, μια προοπτική αγώνα που απαιτεί την κινητοποίηση μεγάλων δυνάμεων και το ξεκίνημα για την αλλαγή.⁸²

Πλησιάζει ο καιρός όπου η ανάγκη για διαρκή εκπαίδευση θα γίνει ένας πραγματικός αυτοματισμός, τόσο ριζωμένος, όπως είναι σήμερα η ανάγκη για αρχική μόρφωση. Όλες όμως οι αναπτυγμένες χώρες τον νέο αιώνα θα κληθούν να επιλύσουν το δημογραφικό φαινόμενο της αναδιάρθρωσης των δομών του πληθυσμού κατά φύλο και ηλικία, το οποίο ανάγεται σε ένα από τα βασικότερα προβλήματα (ως πρόβλημα οικονομίας και κοινωνικής οργάνωσης).

---

82. F. Sussi (μετ. Ι.Δ.Ρέντζου) (1997), Η διά βίου παιδεία, *Νέα Παιδεία*, 3, 38.

Πίνακας 1 Διάρθρωση του πληθυσμού κατά ηλικιακές ομάδες

Έτος	Ηλικιακές ομάδες ως ποσοστά (%) του συνολικού πληθυσμού					
	Κάτω των 15	15-24	25-49	50-64	65-79	80 και άνω
1986	21	15	33	18	10	2,7
1987	21	15	33	18	10	2,8
1988	21	15	33	19	10	2,8
1989	20	15	33	19	11	2,9
1990	20	15	33	19	11	3,0
1991	19	15	33	19	11	3,1
1992	19	15	33	19	11	3,2
1993	18	15	34	18	11	3,3
1994	18	15	34	18	12	3,4
1995	17	15	35	18	12	3,4
1996	17	15	35	18	12	3,5

Πηγή: EUROSTAT, Επετηρίδα 1997

Πίνακας 2 Εξέλιξη δεικτών ολικής γονιμότητας, θρεφικής και περιγεννητικής θνησιμότητας

Έτος	ολική γονιμότητα	θρεφική θνησιμότητα	περιγεννητική θνησιμότητα
1986	1,6	12,2	14,6
1987	1,5	11,7	14,5
1988	1,5	11,0	12,9
1989	1,4	9,7	12,1
1990	1,4	9,7	11,9
1991	1,4	9,0	11,1
1992	1,4	8,4	10,0
1993	1,3	8,5	10,9
1994	1,4	7,9	9,7
1995	1,3	8,1	10,4
1996	1,3	8,1	*

* Για το 1996 δεν υπάρχει εκτίμηση του δείκτη περιγεννητικής θνησιμότητας.

Πηγή: EUROSTAT, Επετηρίδα 1997

Πίνακας 3 Εξέλιξη της φυσικής αύξησης του πληθυσμού ανά 1.000 κατοίκους

Έτος	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φυσική Αύξηση
1950	20,0	7,1	12,9
1955	19,4	6,9	12,5
1960	18,9	7,3	11,6
1965	17,7	7,9	9,8
1970	16,5	8,4	8,1
1975	15,7	8,8	6,9
1980	15,4	9,1	6,3
1985	11,7	9,3	2,4
1990	10,1	9,2	0,9

Οι τιμές των γεννήσεων και θανάτων αναφέρονται στους αδρούς δείκτες.

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική της Φυσικής Κίνησης του Πληθυσμού

Πίνακας 4 Εξέλιξη του προσδόκιμου επιβίωσης

Έτος	Κατά τη γέννηση		Στα 65 χρόνια	
	Άρρενες	Θήλειες	Άρρενες	Θήλειες
1986	74,1	78,7	15,4	17,5
1987	73,9	78,5	15,2	17,3
1988	74,3	79,1	15,5	17,8
1989	74,5	79,4	15,7	17,9
1990	74,6	79,5	15,7	18,0
1991	74,7	79,7	15,8	18,0
1992	74,7	79,6	15,7	18,0
1993	75,0	79,9	15,9	18,3
1994	75,2	80,2	16,1	18,4
1995	75,0	80,3	16,1	18,4
1996	75,0	80,3	*	*

* Για το 1996 δεν υπάρχει εκτίμηση του προσδόκιμου επιβίωσης στα 65 χρόνια.

Πηγή: EUROSTAT, Επετηρίδα 1997

Πίνακας 5 Διαχρονική εξέλιξη του συνόλου των εγγεγραμμένων μαθητών / σπουδαστών / φοιτητών στην πρωτοβάθμια / δευτεροβάθμια / τριτοβάθμια εκπαίδευση (σχολικά / ακαδημαϊκά έτη: 1980-81 έως 1996-97)

Σχολ. / ακαδ.	Εγγεγραμμένοι / Βαθμίδα εκπαίδευσης											
	Πρωτοβάθμια				Δευτεροβάθμια				Τριτοβάθμια			
	Δημοτικό	%	Γυμνάσιο	%	Λύκειο*	%	Α. Σχολές**	%	Ανώτερη	%	Ανώτατη	%
1980-81	900.641	51,12%	429.362	24,37%	257.161	14,60%	53.535	3,04%	35.398	2,01%	85.718	4,87%
1981-82	891.488	49,69%	446.861	24,91%	288.586	16,08%	42.577	2,37%	37.218	2,07%	87.476	4,88%
1982-83	890.171	49,87%	444.309	24,89%	283.640	15,89%	29.549	1,66%	42.586	2,39%	94.867	5,31%
1983-84	888.440	48,62%	437.788	23,96%	324.409	17,75%	28.171	1,54%	48.261	2,64%	100.254	5,49%
1984-85	889.648	47,82%	436.856	23,48%	333.662	17,93%	32.299	1,74%	56.511	3,04%	111.446	5,99%
1985-86	887.735	46,88%	436.817	23,07%	349.878	18,48%	36.873	1,95%	70.984	3,75%	111.256	5,88%
1986-87	865.660	45,81%	450.270	23,83%	345.472	18,28%	40.103	2,12%	72.373	3,83%	115.795	6,13%
1987-88	868.335	45,81%	446.963	23,58%	348.709	18,40%	42.679	2,25%	71.680	3,78%	117.193	6,18%
1988-89	853.527	45,19%	447.064	23,67%	355.695	18,83%	44.736	2,37%	72.711	3,85%	114.933	6,09%
1989-90	834.688	44,57%	442.918	23,65%	356.973	19,06%	43.912	2,34%	77.159	4,12%	117.260	6,26%
1990-91	813.353	43,73%	442.815	23,81%	361.016	19,41%	47.527	2,56%	78.307	4,21%	116.938	6,29%
1991-92	784.707	42,97%	444.263	24,33%	376.856	20,64%	49.116	2,69%	55.559	3,04%	115.464	6,32%
1992-93	753.401	41,86%	446.651	24,82%	386.108	21,45%	47.964	2,67%	53.606	2,98%	111.911	6,22%
1993-94	731.500	41,20%	446.337	25,14%	388.933	21,90%	45.427	2,56%	55.384	3,12%	107.968	6,08%
1994-95	706.875	40,64%	435.847	25,06%	387.341	22,27%	45.896	2,64%	57.879	3,33%	105.314	6,06%
1995-96	679.288	40,02%	421.640	24,84%	384.687	22,66%	47.250	2,78%	60.378	3,56%	104.045	6,13%
1996-97	657.184	39,43%	407.960	24,04%	382.025	22,92%	50.654	3,04%	62.575	3,75%	106.304	6,38%

*Λύκειο: Γενικό, Ενιαίο Πολυτεχνικό, Τεχνικό-επαγγελματικό και Ναυτικό Λύκειο.

**Λοιπές Σχολές: Τεχνικό-επαγγελματικές, Αδιαβάθμητες Τεχνικό-επαγγελματικές και Εκκλησιαστικές Σχολές.

Πηγή: Γ.Γ. ΕΣΥΕ, Δ/ση Κοινωνικών Στατιστικών, Τμήμα Στατιστικών Παιδείας, Στατιστικές της Εκπαιδευσεως σχολ. ετών 1980-81 έως 1991-92 και Στοιχεία Αήξεως των υπολοίπων σχολ. ετών.

Πίνακας 6 Διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού της δημόσιας δημοτικής εκπαίδευσης κατά αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Σχολικά έτη	Μαθητές / Περιοχές							
	Σύνολο	%	Αστικές	%	Ημιαστικές	%	Αγροτικές	%
1980-81	843.173	100,00%	474.821	56,31%	109.729	13,01%	258.623	30,67%
1981-82	834.988	100,00%	473.675	56,73%	103.935	12,45%	257.378	30,82%
1982-83	834.770	100,00%	484.954	58,09%	103.873	12,44%	245.943	29,46%
1983-84	835.723	100,00%	492.191	58,89%	104.468	12,50%	239.064	28,61%
1984-85	835.922	100,00%	495.765	59,31%	105.605	12,63%	234.552	28,06%
1985-86	836.061	100,00%	520.303	62,23%	90.111	10,78%	225.647	26,99%
1986-87	813.898	100,00%	501.980	61,68%	96.972	11,91%	214.946	26,41%
1987-88	814.258	100,00%	505.669	62,10%	95.912	11,78%	212.677	26,12%
1988-89	797.582	100,00%	496.779	62,29%	106.168	13,31%	194.635	24,40%
1989-90	777.945	100,00%	490.618	63,07%	98.631	12,68%	188.696	24,26%
1990-91	755.903	100,00%	474.621	62,79%	99.375	13,15%	181.907	24,06%
1991-92	727.775	100,00%	457.890	62,92%	96.694	13,29%	173.191	23,80%
1992-93	698.040	100,00%	438.124	62,76%	96.128	13,77%	163.788	23,46%
1993-94	678.145	100,00%	429.751	63,37%	98.810	14,57%	149.584	22,06%
1994-95	655.715	100,00%	422.524	64,44%	97.319	14,84%	135.872	20,72%
1995-96	631.237	100,00%	406.940	64,47%	94.841	15,02%	129.456	20,51%

Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.

Πίνακας 7 Διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού της ιδιωτικής δημοτικής εκπαίδευσης κατά αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Σχολικά έτη	Μαθητές / Περιοχές							
	Σύνολο	%	Αστικές	%	Ημιαστικές	%	Αγροτικές	%
1980-81	57.468	100,00%	44.140	76,81%	1.729	3,01%	11.599	20,18%
1981-82	56.500	100,00%	41.709	73,82%	2.297	4,07%	12.494	22,11%
1982-83	55.401	100,00%	41.195	74,36%	3.719	6,71%	10.487	18,93%
1983-84	52.717	100,00%	38.376	72,80%	2.911	5,52%	11.430	21,68%
1984-85	53.726	100,00%	39.667	73,83%	4.120	7,67%	9.939	18,50%
1985-86	51.674	100,00%	38.195	73,92%	2.418	4,68%	11.061	21,41%
1986-87	51.762	100,00%	37.757	72,94%	4.151	8,02%	9.854	19,04%
1987-88	54.077	100,00%	40.389	74,69%	4.788	8,85%	8.900	16,46%
1988-89	55.945	100,00%	42.481	75,93%	5.639	10,08%	7.825	13,99%
1989-90	56.743	100,00%	42.860	75,53%	5.583	9,84%	8.300	14,63%
1990-91	57.450	100,00%	43.342	75,44%	6.824	11,88%	7.284	12,68%
1991-92	56.932	100,00%	44.139	77,53%	6.052	10,63%	6.741	11,84%
1992-93	55.361	100,00%	41.327	74,65%	6.910	12,48%	7.124	12,87%
1993-94	53.355	100,00%	39.348	73,75%	7.355	13,79%	6.652	12,47%
1994-95	51.160	100,00%	37.577	73,45%	8.709	17,02%	4.874	9,53%
1995-96	48.051	100,00%	34.598	72,00%	8.822	18,36%	4.631	9,64%

Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.

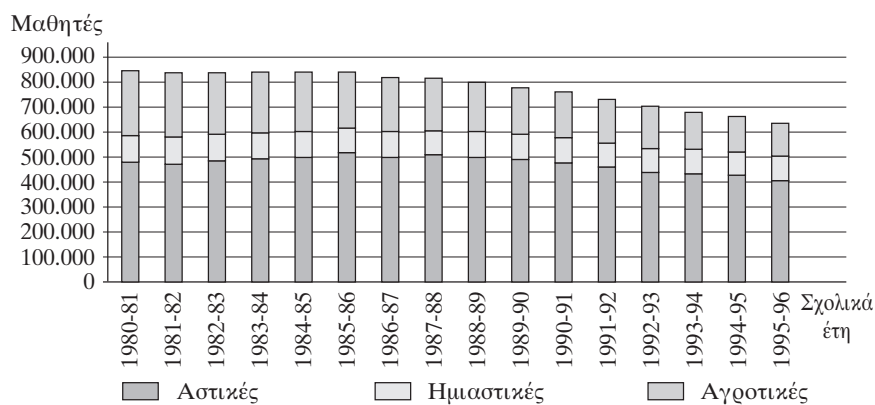
Μέντορας

Πίνακας 8 Διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού του συνόλου της δημοτικής εκπαίδευσης κατά αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

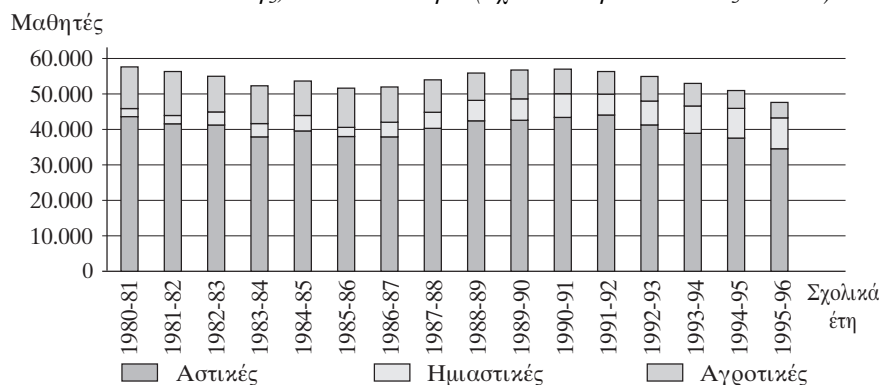
Σχολικά έτη	Μαθητές / Περιοχές							
	Σύνολο	%	Αστικές	%	Ημιαστικές	%	Αγροτικές	%
1980-81	900.641	100,00%	518.961	57,62%	111.458	12,38%	270.222	30,00%
1981-82	891.488	100,00%	515.384	57,81%	106.232	11,92%	269.872	30,27%
1982-83	890.171	100,00%	526.149	59,11%	107.592	12,09%	256.430	28,81%
1983-84	888.440	100,00%	530.567	59,72%	107.379	12,09%	250.494	28,19%
1984-85	889.648	100,00%	535.432	60,18%	109.725	12,33%	244.491	27,48%
1985-86	887.735	100,00%	558.498	62,91%	92.529	10,42%	236.708	26,66%
1986-87	865.660	100,00%	539.737	62,35%	101.123	11,68%	224.800	25,97%
1987-88	868.335	100,00%	546.058	62,89%	100.700	11,60%	221.577	25,52%
1988-89	853.527	100,00%	539.260	63,18%	111.807	13,10%	202.460	23,72%
1989-90	834.688	100,00%	533.478	63,91%	104.214	12,49%	196.996	23,60%
1990-91	813.353	100,00%	517.963	63,68%	106.199	13,06%	189.191	23,26%
1991-92	784.707	100,00%	502.029	63,98%	102.746	13,09%	179.932	22,93%
1992-93	753.401	100,00%	479.451	63,64%	103.038	13,68%	170.912	22,69%
1993-94	731.500	100,00%	469.099	64,13%	106.165	14,51%	156.236	21,36%
1994-95	706.875	100,00%	460.101	65,09%	106.028	15,00%	140.746	19,91%
1995-96	679.288	100,00%	441.538	65,00%	103.663	15,26%	134.087	19,74%

Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.

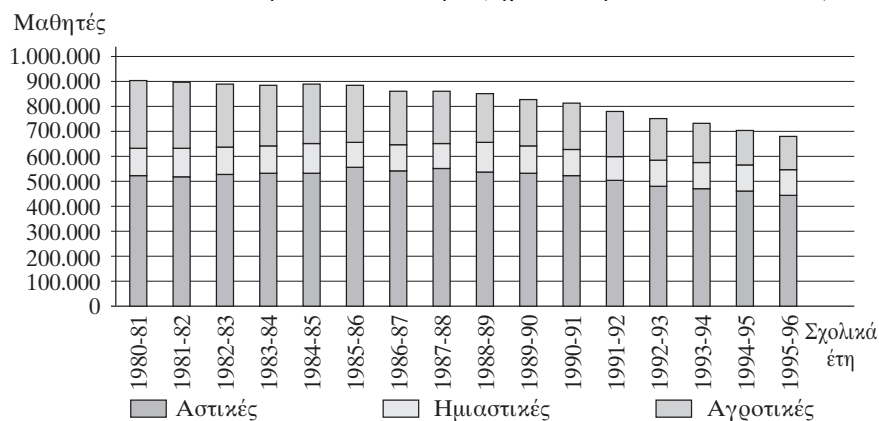
Διάγραμμα 1 Διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού της δημόσιας δημοτικής εκπαίδευσης, κατά αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Διάγραμμα 2 Διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού της ιδιωτικής δημοτικής εκπαίδευσης, κατά αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Διάγραμμα 3 Διαχρονική εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού του συνόλου της δημοτικής εκπαίδευσης, κατά αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Μέντορας

Πίνακας 9 Ποσοστιαία μεταβολή του μαθητικού δυναμικού της δημοτικής εκπαίδευσης κατά διοικητικό φορέα και αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96, πενταετή διαστήματα και σύνολο)

Περιοχές	% Μεταβολή του μαθητικού δυναμικού της δημόσιας Δ. Ε. / Σχ. έτη			
	1980-81/1984-85	1985-86/1989-90	1990-91/1994-95	1980-81/1995-96
Σύνολο	-0,85	-6,95	-13,25	-25,13
Αστικές	4,41	-5,70	-10,97	-14,29
Ημιαστικές	-3,75	9,45	-2,07	-13,56
Αγροτικές	-9,30	-16,37	-25,30	-49,94

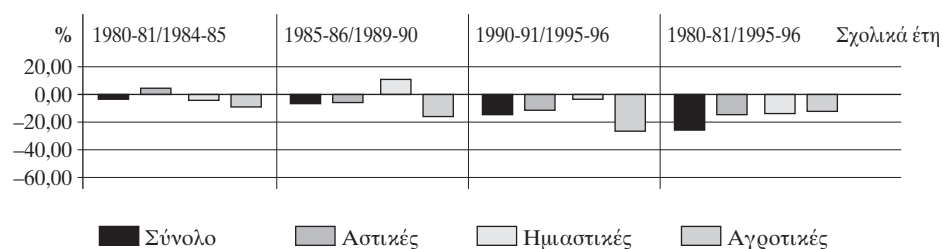
Περιοχές	% Μεταβολή του μαθητικού δυναμικού της ιδιωτικής Δ. Ε. / Σχ. έτη			
	1980-81/1984-85	1985-86/1989-90	1990-91/1994-95	1980-81/1995-96
Σύνολο	-6,51	9,80	-10,95	-16,38
Αστικές	-10,13	12,21	-13,30	-21,61
Ημιαστικές	138,28	130,89	27,62	410,23
Αγροτικές	-14,31	-24,96	-33,08	-60,07

Περιοχές	% Μεταβολή του μαθητικού δυναμικού του συνόλου της Δ. Ε. / Σχ. έτη			
	1980-81/1984-85	1985-86/1989-90	1990-91/1994-95	1980-81/1995-96
Σύνολο	-1,22	-5,97	-13,90	-24,57
Αστικές	3,17	-4,47	-11,17	-14,91
Ημιαστικές	-1,55	12,63	-0,16	-6,99
Αγροτικές	-9,52	-16,77	-25,60	-50,37

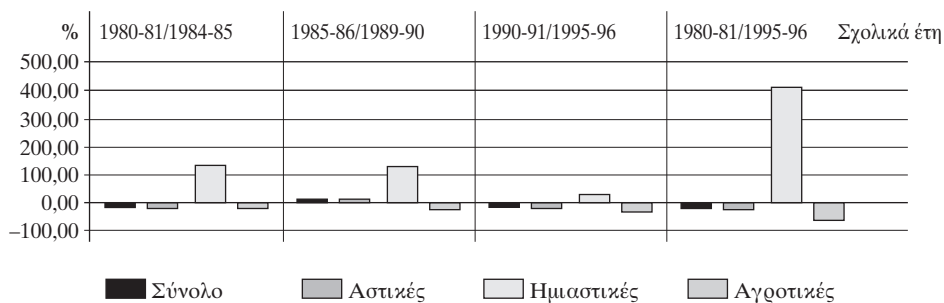
Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.

Διάγραμμα 4 Ποσοστιαία μεταβολή του μαθητικού δυναμικού της δημοτικής εκπαίδευσης κατά διοικητικό φορέα και αστικότητα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96, πενταετή διαστήματα και σύνολο)

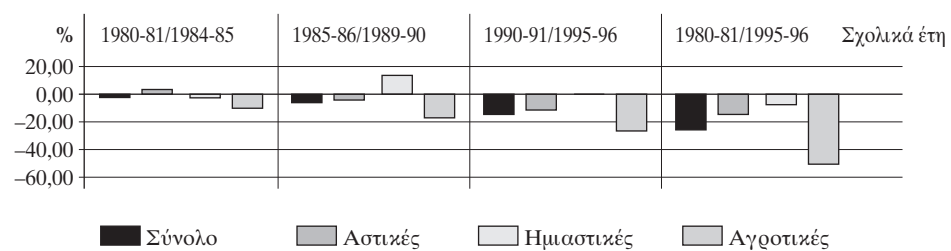
Δημόσια δημοτική εκπαίδευση

Ιδιωτική δημοτική εκπαίδευση

Σύνολο δημοτικής εκπαίδευσης

Πίνακας 10 Διαχρονική εξέλιξη των σχολικών μονάδων της δημόσιας δημοτικής εκπαίδευσης κατά οργανικότητα (σχολικά έτη:1980-81 έως 1995-96)

Οργανικός τύπος	Σχολικές μονάδες δημόσιας δημοτικής εκπαίδευσης / Σχολικά έτη															
	1980-81	1981-82	1982-83	1983-84	1984-85	1985-86	1986-87	1987-88	1988-89	1989-90	1990-91	1991-92	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96
σχολείων																
Σύνολο	8.944	8.906	8.824	8.649	8.517	8.282	7.967	7.781	7.493	7.365	7.259	7.128	6.968	6.851	6.727	6.524
Μονοθέσια	3.450	3.474	3.462	3.345	3.197	2.937	2.636	2.369	2.107	1.991	1.921	1.841	1.744	1.650	1.573	1.430
Διθέσια	1.919	1.859	1.799	1.688	1.650	1.618	1.563	1.486	1.399	1.338	1.286	1.247	1.221	1.223	1.172	1.105
Τριθέσια	883	850	835	809	812	819	843	907	911	892	890	831	805	768	753	742
Τετραθέσια	356	343	320	311	311	301	275	269	274	268	264	296	297	302	297	292
Πενταθέσια	203	208	195	189	180	168	147	136	134	143	149	149	162	154	146	134
Εξαθέσια	579	570	612	683	717	759	833	851	883	909	911	916	901	922	947	971
Επταθέσια	241	236	218	196	187	189	170	167	173	173	161	173	181	181	179	176
Οκταθέσια	258	242	242	201	176	170	150	166	164	161	165	175	183	181	185	181
Εννεαθέσια	175	192	179	152	139	145	137	145	128	117	118	114	110	115	113	115
Δεκαθέσια	132	138	146	137	128	121	103	131	130	130	133	155	194	203	213	206
Εντεκαθέσια	52	77	66	71	43	33	42	45	43	46	56	60	62	64	68	67
Δωδεκαθέσια	372	381	448	628	757	810	973	1.034	1.089	1.139	1.146	1.136	1.075	1.053	1.047	1.077
Δεκατριθέσια	65	78	83	67	67	70	34	27	28	24	28	16	16	14	15	11
Δεκατετραθέσια	123	109	90	78	69	61	38	28	17	19	13	12	11	12	11	11
Δεκαπενταθέσια και άνω	136	149	129	94	84	81	23	20	13	15	18	7	6	9	8	6

Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.

Πίνακας 11 Διαχρονική εξέλιξη της αναλογίας μαθητών ανά δάσκαλο κατά διοικητικό φορέα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Σχολικά έτη	Μαθητές ανά δάσκαλο/Διοικητικός φορέας		
	σε σύνολο	σε ιδιωτικά	σε δημόσια
	Δημοτικών Σχολείων	Δημοτικά Σχολεία	Δημοτικά Σχολεία
1980-81	24,10	22,30	24,30
1981-82	23,50	22,70	23,60
1982-83	23,80	22,80	23,90
1983-84	24,10	22,70	24,20
1984-85	23,40	24,10	23,40
1985-86	23,40	22,80	23,40
1986-87	22,80	22,60	22,80
1987-88	22,20	22,60	22,20
1988-89	21,10	22,90	21,00
1989-90	19,60	22,90	19,40
1990-91	18,60	22,40	18,40
1991-92	18,20	21,60	18,00
1992-93	17,20	20,60	17,00
1993-94	18,40	20,40	18,20
1994-95	17,80	22,40	17,50
1995-96	16,90	21,50	16,70

Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.

Πίνακας 12 Διαχρονική εξέλιξη του διδακτικού προσωπικού της δημοτικής εκπαίδευση κατά διοικητικό φορέα (σχολικά έτη: 1980-81 έως 1995-96)

Σχολικά έτη	Διδακτικό προσωπικό / Διοικητικός φορέας					
	σε σύνολο	%	σε ιδιωτικά	%	σε δημόσια	%
	Δημοτικών Σχολείων		Δημοτικά Σχολεία		Δημοτικά Σχολεία	
1980-81	37.315	100,00%	2.577	6,91%	34.738	93,09%
1981-82	37.947	100,00%	2.492	6,57%	35.455	93,43%
1982-83	37.310	100,00%	2.426	6,50%	34.884	93,50%
1983-84	36.825	100,00%	2.320	6,30%	34.505	93,70%
1984-85	37.942	100,00%	2.233	5,89%	35.709	94,11%
1985-86	37.994	100,00%	2.272	5,98%	35.722	94,02%
1986-87	37.946	100,00%	2.288	6,03%	35.658	93,97%
1987-88	39.125	100,00%	2.395	6,12%	36.730	93,88%
1988-89	40.370	100,00%	2.444	6,05%	37.926	93,95%
1989-90	42.485	100,00%	2.480	5,84%	40.005	94,16%
1990-91	43.599	100,00%	2.564	5,88%	41.035	94,12%
1991-92	42.991	100,00%	2.630	6,12%	40.361	93,88%
1992-93	43.636	100,00%	2.685	6,15%	40.951	93,85%
1993-94	39.821	100,00%	2.607	6,55%	37.214	93,45%
1994-95	39.816	100,00%	2.282	5,73%	37.534	94,27%
1995-96	40.107	100,00%	2.230	5,56%	37.877	94,44%

Πηγή: Γ.Γ.ΕΣΥΕ, ό.π., πιν. 5.